БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
август
3
воскресенье
№ 182 (13182)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

ИНИЦИАТИВАЛЫГ БОЛУР

Кандыг адырны мурнады хөгжүдерин, кандыг культураларны өстүрерин, ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң кандыг хевирин ажыглаарын Белгородта М. В. Фрунзе аттыг колхоз боду тодарадып турар. Оон ачызында бүдүрүлгениң бүгү адырларын ажыктыг хөгжүдер арга тургустунган.

— Колхозтуң бүгү адырлары бот-тускайлаң эргени ажыглап турар. Бүгү участоктарда бот-орулга-чарылганы нептереткен, бүгү адырлар коллективтиг керээже шилчээн — деп, колхоз даргазы В. Горин чугаалаан. Бо аргаларның ажыктыын практиктиг базымнар бадыткаан. Чочак-тараа, меде тарыырын ийи катап өстүрген, оон түңнелинде малдың продуктулуг чоруу улгаткан. Бир ферманы чаарты кылган соонда малдың чаш төлүн мурнукузундан үш катап хөйнү өстүрүп эгелээн.

(СЭТА).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ СОҢГААРЛАДЫП БОЛБАС, КАЯА-ДАА, БҮГҮДЕГЕ ОЛ ХАМААРЖЫР

Партияның Хабаровск край организациязының 1986 чылдың июль 31-де болган актив хуралынга

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эргим эштер, партияның Хабаровск край организациязының партийжи активинге, силерге, партия Төп Комитединиң өмүнээзинден чүректиң ханызындан байырлыг күзелдиим-биле дамчыдып тур мен. (Адыш часкаашкыны).

Бистиң бо бөгүнгү ужуражылгаывыс-биле мээң Ыраккы Чөөн чүкке командировкам дооступ турар-дыр. Ол үр эвес-даа болган болза, бо ийи край ышкаш, ындыг делгем черге чеди хүн четпес дээрзин чугаалаваска-ла билдингир болгай. Ынчалза-даа дыка хөй ужуражылгалар, беседалар, бодалдарны илередиринге ажыктыг-даа, утка-шынарлыг-даа, ажыл-херекчи-даа болган. Мындыг бодал-биле мен бодумнуң Ыраккы Чөөн чүкке чорааныымга сеткилим ханган деп чугаалап болур мен. Мен маңаа бо хүннерни улуг совуургал-биле, ажыл-херекке улуг ажык-дузалыг кылдыр эрттирген-дир мен деп бодап турар кижи-дир мен. Владивостокка, Находкага, Амурда-Комсомольскиге-даа ужуражылгалар болгаш беседалар хөй болган. Нийти чурттуң болгаш тус-тус девискээрлерниң-даа талазы-биле бистиң пландарывысты боттандырарынга хамаарыштыр чаа-чаа идеялар, чаа-чаа бодалдар тыптып кээр-дир.

Хамыктың мурнунда бо хүннерде бистиң көрген болгаш дыңнаан-даа бүгү чүүлдеривис совет кижилер партияның айыткан хемчеглерин сеткилиниң ханызындан, харын-даа бүгү-ле сагыш-сеткили болгаш чүректери-биле уткуп хүлээп алган болгаш хүлээп алдынган шиитпирлерни идепкейлиг-биле деткээр дээрзин база катап бадыткап турар-дыр. СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң соонда партия чүнү кылганыл база партияның XXVII съездизиниң соонда ол чүнү кылып турарыл дээрзиниң дугайында чогумчалыг эвес бодалдарны илереткен чаңгыс-даа таварылганы көрбээн болгаш чаңгыс-даа факт-барымдаа-биле ужурашпадым. Ол дээрге, эштер, Ыраккы Чөөн чүкке чоруп турганымга хамаарыштыр кылып турарым эң чугула, кол политиктиг түңнелим-дир.

Бистиң улузувус XXVII съездиге ажылдап кылган съездиниң шиитпирлери-биле, партияның политиказы-биле боттарының идегелдерин, пландарын холбаштырып турар. Ол болза партияның съездизиниң ажылдап кылган угланыышкынының амыдыралга боттандырары, күүселдези дээрге, чурттуң салым-чолунга кайгамчык улуг салдарны чедирер. Ол дээрге бистиң бүгү ниитилеливиске, күш-ажылчы коллективтерге, өг-бүле бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге салдарны чедирер дээни ол. Ынчангаш бистер, бистиң ниитилеливистиң боттуг чүүлдерин ханы, шыңгыы, харысалгалыг эртем анализинге үндезилээш, улус бодунуу кылдыр хүлээп алган ындыг политиканы бараалгалып шыдаанывыс ол-дур. Бо дээрге улуг херек болбушаан, ниитилелдиң бүгү күштерин, бистиң ниитилеливистиң политиктиг болгаш интеллектуалдыг дензигүүрүн улам ынай идепкейжилерин бистиң хандырып шыдаанывыстың чугула үндезини боор турар болгай, эштер.

Ажылчын ангы-даа, тараачыннар-даа, техниктиг, чогаадыкчы интеллигенция-даа — кым-даа эрги өзу-биле чурттаарын күзевейн турар. Бистиң шимчээшкинивиске шаптыктап, бистиң боттуг байдалывыска, бистиң амыдыралывыска, бистиң социалистиг тургузуувуска илиг бербейн турар эргижирээн чүүлдер-биле эптежирин күзевейн турар. Бис силерниң-биле эрги хевээр чурттап шыдавас бис. Ол ылап-ла ындыг. Маңаа хамаарыштыр дүргедедиишкинге тодаргай базым кылдынган деп чугаалап болур бис.

Бо баштайгы базымны улустуң чугаалажып турарында ышкаш, бүгү байдалды холга ап, ону шляпа бөрт иштинде суп алган бис деп, ону чедиишкин кылдыр көре бээр ирги бе деп сестип база болур. Ол дугайын Владивостокка база чугаалаан мен. Ол дугайын Хабаровскиге база катап чугаалаксап тур мен. Бир эвес бистер ындыг түннел үндүрер болзувусса, улуг частырыгга, будулуушкунга таварышканывыс ол. Ам дээрезинде чедип алдынган чүүлдер бисти канчап-даа оожуктуруп болбас. Черле ынчаш, чедип алган чүүлдерге кажан-даа меңээргенмес херек. Ол дугайын бистер шуптувус ыяк билип алыр ужурлуг бис. Эрткен, бети дээрге, ийи он чылдарның кичээндирин ындыг. Ам ол онза айыылдыг.

Дүргедедиишкинниң немелде өзүлдениң байдалын быжыглапкы дег, ындыг шынар талазы-биле ханы өскерлиишкиннер амдызында болбаан-дыр. Ниитизи-биле бистиң мурнувуста улуг болгаш күжениишкинниг ажыл туруп турар-дыр, эштер. Ону бистиң чурттуң партийжи активи, бүгү партия эки билир ужурлуг. Ону партияның Хабаровск край организациязының партийжи активи база эки билип турар деп бодап тур мен. (Адыш часкаашкыны).

Экономиктиг күчү-шыдалдың өзүлдезин планнаашкынны, эргелеп башкарылганы, ажыл-агыйны чорударының стилин калбак хемчээлдиг сайзыраңгайжыдары-биле, бүдүрүлгени хөгжүдериниң чаа-чаа аргаларын болгаш оруктарын дилеп тывары-биле тудуш холбаалыг кылдыр чоруттунар ужурлуг. Дүргедедиишкинниң сорулгазын күүселдирип бистиң канчаар хандырарывысты белен рецептизин чүгле Хабаровскиде эвес, а харын Москвада, министерстволарда, Күрпланда, чазакта болгаш Политбюрода-даа, кымда-даа чок болгай.

Ынчангаш бистер чаа-чаа сорулгаларны шиитпирлеп тура, апаа өөренир ужурлуг бис. Дидим бурунгаарлаарындан, бодунга харысалганы алырындан база кортпас херек. Бистер эде тургустунуушкунну шимчээшкин үезинде, экономиктиг болгаш социал сорулгаларны идепкейлиг шиитпирлээриниң үезинде кылыр апаарывысты чугаалаар херек.

Сөөлгү үеде мен эде тургустунуушкун дугайын үргүлчү чугаалаар ужурга таваржып турар мен. Маңаа, Владивостокка, Амурда-Комсомольскиге-даа беседа бүрүзүнге анаа хамаарыштыр чугаалаар ужурга таваржып келдим. Чамдык кижилерге: чаңгыс-ла чүүлдү хөй-ле катаптап туруп бербээн бис бе, ол талазы-биле бистер хелүн эрттирип турар эвес бис бе — деп айтырыг туруп кээп-даа чадавас.

Чок, эштер, база катап ындыг эвес деп чугаалаар херек! Ону бистер таварылга кылдыр кылбайн турар бис. Айтырыгны ынчаар тургузары бистиң хөгжүлдевистиң логиказы, амыдыралдың эргежок чугулазы боду негеп турар. Чугаа чуртка канчаар-даа аажок шыңгыы болгаш чугула чүүлдерниң дугайында боор турар. Анаа кичээнгейниң хензиг-даа кошкалыр чоруктан эде тургустунуушкунуң чедиишкининге дыка улуг хемчээлдиг шаптык тыптып келип болур.

Бистиң социалистиг төөгүвүстүң эргилделиг үе-чадазында чаартылгаларны боттандырар дээш бистиң партиявыстың кайы хире шиитпирлиг, кайы хире чүткүлдүг болганын сактып көрүңер. Социализм тургузуушкунунуң чаа туруштарын, чаа экономиктиг политиканы, кажан айтырыг ону чорударының чаа үе-чадала күрүне ажылын эде тургузарының эргежок чугулазының дугайында тургустунуп келгенде, ол бүгүнү тайылбырлаарынга Владимир Ильич Ленин чеже чугааны кылып, чеже чүүлдү тураскаатпаан дээр. Баштайгы беш чылдарның чылдарында, улус ажыл-агыйын дайын соонда катап тургузарын болгаш хөгжүдерин шиитпирлээринге партияның туружунуң дугайында база ынчаар чугаалап болур.

Бөгүн хемчээл талазы-биле оон-даа бичие эвес чаартылгалар дугайында чугаа чоруп турар. Амгы эде тургустунуушкун чүгле экономиканы эвес, ниитилел амыдыралының өске-даа талаларын: социал харылзааларны, политиктиг системаны, угаан-бодал идеология адырын, партия ажылының стилин болгаш методун, бистиң бүгү кадрларывысты хаара тудуп турар. Эде тургустунуушкун — ханы утказыг сөс-түр. Эде тургустунуушкун — революция деп сөстерниң аразынга демнежилге демдээн мен болза салыр ийик мен.

Партия Төп Комитединиң апрель Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде көрдүнген бистиң чаартылгаларывыс болгаш реформаларывыс — ол дээрге ниитилел харылзааларының бүгү системазында, кижилерниң медерелинде болгаш чүректеринде, психологияда болгаш амгы үе-чаданы, бирги ээлчегде, эртем-техниктиг шапкын депшилгениң тургусканы сорулгаларны ожаап билиринде ёзулуг революция-дыр.

Амыдыралдың тургузуп келген айтырыгларынга харыны социализмниң даштындан эвес, а план экономиказының, социалистиг демократияның, культураның болгаш кижи факторунуң күчүзүн илеретпишаан, чоннуң боттуг чогаадылгазынга даянмышаан, бистиң системавыстан дилээр ужурлуг бис деп СЭКП, бүгү чурт ниитизи-биле чаңгыс аай бодап турар.

Мындыг чорук Барыын чүкте чамдык кижилерге таарышпайн турар. Социализмден чайлаар хевирлиг, капитализмге сөгүрүп чедер, оон методун ажыглаар ындыг чүүлдү бистен олар манап турар. Бистиң канчаар база кайыже баарывыска хамаарышкан хөй-ле «сүмелерни» бистер ап турар бис. Янзы-бүрү чөңгээлиг дамчыдылгаларны чорудуп, бистиң чуртувуста өскерилгелерни карартыр, партияның удуртулгазы биле чоннуң аразынга доктар чедирер сорулгалыг чүүлдерни парлап турар. Ындыг ужур-дүрүм чок оралдажыышкыннар чүте-даа чедирбес. Партияның болгаш чоннуң эрге-ажыктары чарылбас, бистиң шилип алган оруувус болгаш политиктиг угланыышкынывыс быжыг болгаш чайгылыш чок. Бо кол чүүлге партия болгаш чон чаңгыс аай туруштуг.

Ынчалза-даа кезээде-ле шынныг кылдыр дегейлендир бижип турган эргижирээн чүүлдеривис бистиң карактарывысты шыварып, бурунгаар шимчээшкинге шаптыктаарын, бистиң ниитилеливистиң эртер ужурлуг төөгүлүг тодаргай бо үе-чадазында теорияны чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап кылырынга болгаш практикага ону ажыглаарынга оон шаптыктап турарын болдурбас херек. Мону черле болдурбас ужурлуг бис.

Мону чүге чугаалап тур сен дээрге, бисте чамдык кижилер «эде тургустунуушкун» деп сөстү ам-даа чедир билбейн, харын-даа ону орта безин адап шыдавайн турар. Чаартылганың бо чорудулгазының алыс утказын ол чамдыкта чедир билбейн, харын-даа бистиң тургузуувустуң божаш дээни, харын-даа бисти принциптеривиден ойталааны кылдыр көрүп турар. Бистиң политиктиг шугумувус социалистиг тургузугнуң күчүлүг аргаларын болгаш артык күштүүн бүрүнү-биле ажыдарынче, бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске бүгү шаптыктарны, бүгү уржуктарны чайладыры ниитилел депшилгезиниң бүгү факторларынга делгем орукту тургузары болур.

База бир чүүлдүң дугайын чугаалап көрейн. Эде тургустунуушкунче улам бурунгаарлаан тудум, бо сорулгаларның парын талалары улам долу ажыттынып, кылыр ужурлуг ажылдарывыстың улуг кызыгаары болгаш хемчээли улам долу илереттинер. Ажыл-агый болгаш социал айтырыгларны эргелеп башкарарының, күрүне демократиязының, кижизидилге болгаш өөредилге, мөзү-шынар дугайында билиглер бөгүнгү негелделерден болгаш сорулгалардан, харын-даа улам ыңай хөгжүлдениң сорулгаларындан кайы хире хожудап калганы улам тода билдинип келир.

Ниитилел амыдыралының бүгү талаларында мөөңнеттинген айтырыгларны бөлүк-бөлүү-биле шиитпирлээри, дегейленген чүүлдерден адырлыры, чогаадыкчы шиитпирлерже дидим бурунгаарлаары негеттинип келген.

Бо чүүлге улуг күжениишкиннер болгаш эвээш эвес үе херек дээрзин Төп Комитет билип турар. Ынчалза-даа даамайжыыры, оон туржук мындыг байдалда шуут чүве кылбазы канчап-даа таарышпас. Бүгү талалыг эде тургустунуушкунуң эргежок чугулазын катап-катап демдеглеп турарывыс ужуру-даа ол, хамыктың мурнунда бистиң удуртукчу кадрларывыстың угаан-бодалынга, бүгү ажылчы чоннуң, бүгү ниитилелдиң угаан-бодалынга болгаш психологиязынга үндезин өскерилгени чедип албаан шаавыста, ону чорудар апаар бис.

Ол чорук маңаа, Ыраккы Чөөн чүкке, база катап бадыткаттынды, бистиң совет кижилеривис эде тургустунуушкун дээш шиитпирлиг туржуп турар-дыр. Оларның меңээ кээп турар чагааларында, улус-биле ужуражып-даа турумда, кандыг-бир угланыышкынга кошкаш дивес ирги бе деп, олар сестип турар-дыр. Оларны дүвүредип турар чүүл ол-дур. Ынчаарга, ажылчы чон эде тургустунуушкун дээш туржуп турар-дыр. Ол дээрге партияга, бистиң кадрларывыска эң-не таарымчалыг байдал-дыр, эштер. (Адыш часкаашкыны).

Бар дуржулганың бадыткап турары-биле алырга, ону маңаа, силерге база катап көрдүм,— эде тургустунуушкунну үстүнге-даа, адаанга-даа хары угда чорудары чугула-дыр. Ол эргелеп башкарылганың бүгү талаларын, политиктиг болгаш күрүне удуртулгазының бүгү звеноларын хаара тудар болгаш бүдүрүлге коллективтеринде эде тургустунуушкун-биле каттыжар ужурлуг.

Эде тургустунуушкун деп чүү ындыг чүвел, ону канчаар билип алырыл, ол эде тургустунуушкунну канчаар чорудар чүвел? Шуптувус анаа чөпшээрежип турар-дыр бис, а чүнү канчаар ужурлуувусту билбес-тир бис деп айтырып турар. Чамдык кижилер ынчаар чугаалап-даа турар.

Төп Комитетте болгаш Политбюрода бистиң бодап турарывыс мындыг: эде тургустунуушкун талазы-биле бүгү ажылды кижи бүрүзү бодундан, бодунуң хамааты туружун тодаргайлырындан, арын-нүүрүн илеңнейжилеринден, бодунуң мурнунга болгаш чонунуң мурнунга харысалгадан эгелээр херек. Ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң чорудулгазының хажыызынга кым-даа артпас ужурлуг.

Ынчалзажок эде тургустунуушкун чүгле маңаа хамааржыр эвес-ле болгай. Эде тургустунуушкун дээрге, мөөңнелип дегейленген болгаш чүвени херекке албас чоруктарны ажып эртер, социализмниң принциптеринге, бистиң үзел-бодалдарывыска болгаш амыдыралывыстың овур-хевиринге дүүшпес бүгү чүүлдерни ажылдап болгаш амыдыралындан бүрүн узуткаар талазы-биле кижилерни сорук киирер ындыг байдалды ниитилелге тургузары-дыр. Ажыы-биле чугаалаарга, бо талазы-биле шиитпирлиг ажылдаар ужурлуг бис. Ынчаарга бо таварылгада кижи бүрүзү хамыктың мурнунда бодун эки көөр, — Политбюрога-даа, партияның эге организациязынга-даа кижи бүрүзү бодун тодаргай эки башкарып билир херек, эштер. Эрткен чылдарда кошкак шүгүмчүлелдиң, шоолуг ажык эвес чоруктуң, чавыс харысалганың байдалында социализмниң принциптеринге дүүшпес чамдык чүүлдерге чаңчыккан турган-дыр бис. Бо чүүлдү ажылдакчыларга-даа, албан-дужаалдарлыг кижилерге-даа хамаарыштырып тур мен. Оларның кайызы-даа арыг болур төлээде, моон мурнунда мөөңнелген «курт хавып» арыдыр силгиптер ужурлуг. А партия комитеттери ол чорудулгага идепкейлиг дузалаар хүлээлгелиг. (Адыш часкаашкыны).

Делегейниң нарын, дүшкүүрлүг байдалында эде тургустунуушкунну боттандырып турар-дыр бис. Боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн кедергей өөскүдерин империализм үргүлчүлеп турар, ынчангаш бодувустуң камгалалывысты быжыглаар ужурлуг бис, ол чорук эвээш эвес хөреңгилерни болгаш күжениишкиннерни негеп турар. Ындыг болганда дүргедедиишкин амыдыралчы эргежок чугула болуп турар.

Бүгү тала-биле — харын чаңгыс — эде тургустунуушкунну шиитпирлиг боттандырар херек. Ынчангаш хамыктың мурнунда ТК-ның июнь Пленуму чылдыраары чугула болуп келген, съезд сөөлүнде ажылдаарының чугула үе-чадазынче кирер арганы Пленум биске берген, ажылды ол улам-на шапкынчыткан, шиитпирлиг, ажыл-ишчи болгаш тодаргай чорукту хандырган.

Планныг экономиктиг ажыл-агыйны башкарарының онзагай системалыг бистиң чуртувуска, партия башкарган чуртка хөй чүүлдер партияның канчаар ажылдаарындан, оон кадрларының, бирги ээлчегде партия активиниң канчаар ажылдаарындан шиитпирлиг-биле хамааржыр апаар. Олар, кадрлар, бистиң партия актививис, оларның шуптузу чаа идеяларны хөгжүдер, чаа аргаларны тывар, партийжи съездиниң шиитпирлерин боттандырар дээш бүгү чоннуң демиселин удуртуп баштаар ужурлуг. Бистиң партиявыстың төөгүзүнден эки сөстү бөгүнгү байдалга, бистиң кадрларывыстың болгаш партия актививистиң туружунга база ролюнга хамаарыштыр ажыглаар бодаан ийик мен. Олар — социализмни хөгжүдер дээш демиселдиң амгы үе-чадазының комиссарлары-дыр. (Адыш часкаашкыны).

Бүгү кижилер эки ажылдаар ужурлуг. Онзалап демдеглеп каайн, эштер, бүгү кижилер: бүдүрүлгеде-даа, эртемде, эргелеп башкарылгада, организастыг болгаш политиктиг ажылда-даа бүгү кижилер эки ажылдаар ужурлуг. Эртем-техниктиг депшилгениң шапкынчыдар, дүргедедиишкинниң шынар талазын хандырар төлээде, адыр бүрүзүнде, бүдүрүлге бүрүзүнде байдалды ам тодаргайлап көөр херек. Чүге дизе, чогум-на кол сорулга — ол дээрге экономика болгай. Экономиканы чаа орукче, дүргедедиишкинниң темпилеринче, шынар талазы-биле чаа аргаларже шилчидери кайгамчык улуг политиктиг, социал болгаш өске-даа түңнелдерлиг болур.

Эрткен чылдарда партияның практиказында, ажыл-чорудулгазында эвээш эвес эки чүүлдер бар. Ону өөреннип көөр херек. Ынчалзажок амгы үе болгаш сорулгалар мырыңай өске-дир, эштер. Экономиканың болгаш техниканың чаа айтырыгларын шиитпирлээриниң аргазын 30, 40, 50, харын-даа 60 болгаш 70 чылдарның дуржулгазындан дилээр болзувусса, бурунгаар шимчээшкин чедип алдынмас. Ам үе, негелделер, херегцелдер өске болгай, ынчалзажок аргалар база-ла өске. Бо дугайын шуптувус эки билип алыр ужурлуг бис.

Эртем-техниктиг депшилгеже, эң чаа технологияларны шиңгээдип ажыглаарынче, ажыл-агыйны башкарарының чаа механизминче силерниң кичээнгейиңерни бөгүн онза угландырып тур мен. Ол чүүлдер өске хемчеглерге деңнээрге, экономиктиг эң-не бедик ажыкты берип турар. Чаа технологияларны шиңгээдип алырынга чарыгдалдар бир чыл — ында-ла дизе — бүдүн чартык чыл болгаш дедир эгиттинип келир. А бар техниктиг үндезинге, ол-ла деңнелдиң техниказынга бүдүрүлгени анаа-ла калбартыры — 5—7 чыл болгаш дедир эгидиишкинни бээр. Бүгү делегейде технологтуг фронтуда ындыг чидиг демиселдиң чоруп турар ужуру шак ында-дыр. Кандыг-даа ниитилелдиң шимчээшкининиң темпилерин технология күштүг-биле дүргедедип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, кайгамчык улуг эгидиишкинни дүрген берип турар. Эштер (бо дугайын июнь Пленумунга чугаалаанымны сактып тур боор силер), хөй адырларга ортумак техниктиг деңнелди бодувустуң эртем-техниктиг политикавыска барымдаалап, эрги шиитпирлерни дагыннап, чаа бүдүрүлгелеривистиң чаа төлевилелдеринге эрги техниканы киирип турганывыс шыңгыы частырыг болган-дыр. А тудугну үр кылырының байдалдарында ол бүдүрүлгелер туттунуп турда, техника мораль талазы-биле эргижиреп келген. Хожудаашкынның фронтузун шак ынчаар калбартып турган-дыр бис. Ол дээрге политиктиг болгаш экономиктиг шыңгыы частырыг-дыр. Ол частырыгны ам үндезини-биле эдер ужурлуг бис. Ол дугайын партияның болгаш чоннуң мурнунга ажыы-биле дорт чугаалаан мен, ынчангаш дагыннаар бодавайн тур мен.

Амгы үеде министерстволар болгаш бүдүрүлге черлери он ийиги беш чылда техниктиг эде чепсеглениишкинниң пландарын тодарадыр талазы-биле ажылды доозуп турар. Бис чаа бүдүрүлге черлериниң, ылаңгыя чаартып турар бүдүрүлге черлериниң техниктиг бүгү төлевилелдерин эде көөрүнче бүгү министерстволарны албадаан бис. Амгы деңнелге дүүшпейн турар бүгү чүүлдерни практика кырынга боттандырып чорударын соксадыр херек. Чүге дээрге хожудаашкыннар бар төлевилелдерни ам боттандырып чорудар болзувусса, харын оларны тудуп туруп бээр болзувусса, оон чүү болурун бодап көрүңер даан: бис —15—20—25 чылдарда хожудаашкынны белеткээривис ол болур. Ону канчап-даа эрттирип болбас. Бир-ийи чыл иштинде шыдажыр херек, оон соонда бистиң төлевилээнивис чаа техникаже болгаш чаа технологияже шилчип киргенивистиң соонда. Машина тудуунга улуг хемчеглерни боттандырып чорудар болгаш ынчан ол төлевилелдерни боттандырып чорудар херек. Ынчалза-даа үстүнде турар министерстволарның ажылы чер-черде бистиң кадрларывыстың болгаш партия организацияларывыстың ажылы-биле деткиткен болур ужурлуг. Чамдык кижилер тургустунган айтырыгларны чүгле бүдүрүлге черниң ажыын бодап, ону бодунуң кошкак билип турарынга үндезилеп, чартык-чамдык шиитпирлер кылырын бодап турар. Ол будулуушкунну чайладыр херек.

Бисте министерстволарның талазындан эргижирээн техниктиг шиитпирлер салдынган чамдык, ам тудуп эгелээн бүдүрүлге черлерин ара соксадырының саналдарын Күрпланда киирип турар. Бир эвес, чижээлээрге, чиик үлетпүрге бистиң бөгүнгү бүдүрүп үндүрүп турар техникавысты салыр болзувусса (оон шуптузунуң багай эвези билдингир, ынчалза-даа элээн кезии ындыг), дааранып бүдүрүлгеге, чиик үлетпүрүң өске адырлары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнге болгаш шынарынга 3, 4, 5 хуу өзер. Ону бүдүрүп үндүрери-биле бистиң заводтарывыста кылып турарывыс чаа техниканы бир эвес ажыглай бээр болзувусса, ынчан ол-ла бүдүрүлге черлеринге ол-ла черлерге, күш-ажылчы коллективтерниң ол-ла санының үезинде эвээш-ле дээрге 30—40—50 хуу өзүлдени бээр бис. Техника политиказынга шын угланыышкынны шилип алыр деп чүве ол-дур. Олче кичээнгейни салып көрүңер. Бир эвес кандыг-бир төлевилелдер эргижирей берген болза, үндезин чаартылганы кылыр херек. Оларны эде көөр азы шуут соксадыр херек.

Бүдүрүлгениң интенсификастаарын ханызы-биле чорудар деп министрлерге чугаалаан бис. Эрги технологияны болгаш эрги аргаларны сөөртүпшаан чоруурларны бис шыңгыызы-биле эдер, а бир эвес болдунмас болза, хедер, мугулай болгаш дүүнгү бодалдарның туружундан чарлыр хөңнү чок, оон ушта тыртарга-даа шимчевес болза оон чарлыр херек, ол өйгүзүнга олуруп алгаш, долгандыр камгаланып олурда, а чурт, бурунгаарлап чоруй баар.

Бистиң бодалывыс, Политбюронуң бодалы мындыг деп дорту-биле чугаалаар мен: азырадыкчы чоруктуң идеязынга алыскан, үргүлчү-ле хыйланыр, ол эвээш, бо эвээш, ону бериңер, мону бериңер, тудугжулар болгаш өскелерде буруулуг, оон дээре ажылдаарынга объективтиг чылдагааннар шаптыктап турар деп чарбыттынар кижилер эрте дээре үениң негелдезин билип турар болгаш бодунга ол улуг харысалганы алырынга белен аныяк кадрларга орук чайлап бээр херек.

Бо беш чылда машина тудуушкунун бис улуу-биле хөгжүдер бис. Ынчалза-даа оон түңнелдерин чамдык таварылгаларда 2—3 чыл болганда, өскелерин 3—4 чыл болганда билип каар бис. Маңаа чугаалап турары ышкаш, ажа калып шыдаттынмас. Бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын бис бүгү талазы-биле бодап кылган организас-техниктиг шиитпирлерни, чоок чыдар курлавырларның болгаш аргаларны ажыглаарының күсели-биле экижидер ужурлуг бис. Силерниң бүдүрүлгелериңерге чордум. Мында, чурттуң өске районнарында бүдүрүлге черлеринде ышкаш, кончуг улуг курлавырлар бар, олар амдыгаа чедир ажыглаттынмайн артып турар. Силерде бергелерниң эвээш эвезин эки билип алдым, силерге дузалаар херек.

Амгы үеде Ыраккы Чөөн чүктүң экономиктиг районунуң бүдүрүкчү күштериниң комплекстиг хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглер дугайында доктаал төлевилелин чазакта болгаш Күрпланда ажылдап кылып турар.

Ыраккы Чөөн чүктүң өңнүг металлургиязында, арга-арыг болгаш балык үлетпүрүнде немей болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелериниң хөгжүлдезиниң күсели-биле чиг эт баазазын улам-на долузу-биле болгаш комплекстиг ажыглаары баш удур көрдүнген. Чыдыг энергетика баазазын быжыглаар, транспорт системазын — демир-орук болгаш автомобиль оруктарын, порттарны, хем болгаш ужар чүүл транспортун улам ынай хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглерни төлевилеп кылып турар. Тудуг организацияларының күчүлерин өстүрери баш удур көрдүнген. Ол чорук Ыраккы Чөөн чүктү чаартырының темпилерин ол элээн чергези-биле дүргедедир деп чугаалаар апаар.

Бүдүрүлгечи эвес адырже кол кичээнгейни төлевилелде үндүрген. Чурттаалга бажыңнарының, школа назыны четпээн уругларның албан черлериниң, эмнелгелерниң, амбулаторияларның, поликлиникаларының, школаларның тудуунуң темпилерин болгаш хемчээлдерни улгаттырары баш удур көрдүнген болур. Ол хемчеглерни боттандырып чорударынга кончуг хөй акша-хөреңгини үндүрер. Ол ажылды ам-даа уламчылаар боор деп бодап тур мен.

Бир эвес доктаалды күүседир талазы-биле организакчы ажыл чок болур болза, силерниң дилээнер-биле хүлээп ап турган моон мурнундагы доктаалдар ышкаш, оон салым-чолу база ындыг болур деп баш удур чугаалаар херек. Хөй-хөй участоктарда ажыл-херектиң багай байдалы төлевилеттинген хемчеглерни багай боттандырып турганы-биле, курлавырларны болгаш бар аргаларны багай ажыглап турганы-биле холбашкан. Актив экономика-биле эки ажылдаар, ханызы-биле, амгы үениң ёзузу-биле болуушкуннарны болгаш фактыларны сайгарып көөр ужурлуг.

Силерниң крайыңар — Ыраккы Чөөн чүктүң эң чугула индустриалдыг девискээри. Оон материал-техниктиг күчү-шыдалы улуг. Силерде кадрлар составының белеткелиниң деңнели бедик. Улус ажыл-агыйында ажылдап турарларның барык 60 хуузу дээди болгаш тускай ортумак эртемниг. Дипломнуг специалистерниң чартыктап ажыг кезээ инженерлер болгаш техниктер болуп турар. Край байдустуң курлавырлары-биле байлак. Оон дыка хөйүн экономиктиг болгаш социал хөгжүлдеге чогуур деңнелге бараан болдурбайн турары хомудаачыг.

Машина тудуушкунуң хөй адырларын хаара тудуп турар бүдүрүлгелер крайда мөөңнеттинген. Станок тудуу, электротехника үлетпүрү, энергетиканың аар машина тудуу дээн ышкаш чаа адырлардыг угланыышкыннар колдап хөгжүп турар. Шууштурулга бүдүрүлгезинге ажыглаар бедик бүдүрүкчүлүг, бедик хереглелдиң токарь-револьвер автоматтарын, технологтуг дериг-херекселдерни, дизель-генераторларны, янзы-бүрү крааннарны чурт силерден ап турар. Крайда бүдүрүп үндүрүп турар күш трансформаторлары болгаш янзы-бүрү кабель продукциязы бүгү Ыраккы Чөөн чүктүң районнарының бо продукцияга херегцелин херек кырында долузу-биле хандырып турар.

Салдынган улуг сорулгаларны чедип алыры, интенсификацияны чорударынче угланыышкын дүргедедиишкинни негеп турар. А ол дээрге четпестер-биле эптежип болбас дээни ол-дур.

Автоматтыг чаа шугумнарның болгаш станоктарның хөй кезиин катап ажыглалга киирип турар бүдүрүлгелерни болгаш бүдүрүлгени четчелээринге, а эвээш кезиин — ам ажылдап турар паркты солуурунга ажыглап турары чогумчалыг эвес. Беш чылдың төнчүзүнде дериг-херекселдер чаартылгазының коэффициентизи кудулаан, а оон ажыглалдан үнүүшкүнүнүң коэффициентизи 3,7-ден 3,5 чедир кудулай берген.

Бо бүгү чүүлдер беш чылдың түңнелдеринге салдар чедирбейн барып шыдавас турган. Бүдүрүүшкүнүң өзүлдези бүдүрүлгениң кол фондуларының өзүлдезиниң темпилеринден хожудап турар. Он бирги беш чылда кол фондулар 1,4 катап өскен турда, фонд эгидилгези 14 хуу кудулаан. Хабаровчуларның эргезинде турар күчүлүг потенциалды ынчаар ажыглааныындан чурт кайы хире ажыкты алган-дыр, санап даа көрүңер.

Он бирги беш чылда крайның үлетпүрүнде ниитизи-биле бедик категорияның продукциязының бот-деңзизи эвээжээн. Хереглекчилер чүну канчаар боор — ап-ла алырлар ыйнаан деп, ажыл-агыйжылар чаңчыгып калганнар. А ынчаарга чуртка улам камгалалыг, улам идегелдиг, улам бедик шынарлыг про-

(Уламчызы 2-ги арында).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ СОҢГААРЛАДЫП БОЛБАС, КАЯА-ДАА, БҮГҮДЕГЕ ОЛ ХАМААРЖЫР

Партияның Хабаровск край организациязының
1986 чылдың июль 31-де болган актив хуралынга

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

дукция херек турда, шак ындыг арын-нүүрлүг кижилерни бо таварылгада канчаарыл ам. Оларның дыка хөйү 10—15 чыл иштинде ол-ла арга-биле чаңгыс ол-ла продукциязын бүдүрүп-ле турар. Ындыг болур-дур. Ону шуптузун ажылчын кижи кылып турар болганда, бо таварылгада удуртукчуларга шалың бербес херек деп силерге шуут чугаалаайн. А кандыг-даа бүдүрүлгениң бүгү командылал составы, директор кижи, хамыктың мурнунда ол эң бедик негелделерге дүгжүп турар улам чаа болгаш улам чаа камналгалыг, идегелдиг продукция-биле херекселдерни хандырар дээш чурттуң мурнунга болу харыылаар апаар. Оларның харыылаар ужурлуг чүүлү ол-дур.

Күчүлерни өй-шаанда шиңгээдип албайн база долузу-биле ажыглавайн турар. 10 чыл иштинде ажыглалга киирген болгаш чаартып кылган үлетпүр объектилериниң 70 хуузунга бо хамааржыр. Алы бүгү чаа фондулар, мен манаа 10 чыл болган үениң фондуларын манаа хамаарыштырып турарым ол, шуут багай ажыглаттынып турар, а эргилери оларның улам эргижирээниниң уламындан бүдүрүкчүлүг эвес, ылаңгыя эки шынарны бербейн турар, оларны, үргүлчү септеп, күш-ажылдың болгаш акша-хөреңгилерни ажыр чарыгдап, анаа туруушкуннарны кылып турар. Ындыг болганда чүнүң-биле бурунгаар шимчээрил, дүргедедиишкинни чүнүң-биле кылырыл, ынчаар ажылдап болур бе кай.

А дүүн бистер делгелгеге чордувус. Автоматтыг шугумнарның ажыглалының хуузу кайы хире деп айтырдым. 50-ге хуу болган ышкажыл. Автоматтыг шугумнар — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип турар чүүл ол ышкажыл,— а ону 50-ге хуу ажыглап турар! Чамдык удуртукчуларның арын-нүүрүн оттурар ужурлуг бистиң партийжи хайгааралывыс болгаш контролювус чогум кайыл?

10 ажыг чыл мурнунда, 1975 чылда, ону Бикинниң трикотаж фабриказын ажыглалга киирген турган. Ынчалза-даа ам 10 чыл эрткенде ооң күчүзү чүгле 40 хуу ажыглаттынып турар. Бистиң акшавыс ында өлүг капитал болуп чыдарын ол көргүзүп турар-дыр. Төлевилел ёзугаар 1240 кижи ажылдаар турда, бүдүрүлгеде 520 кижи — 40-ге хуузу ажылдап турар. Фабрикада багай ажылдыг ажылчын күжүнүң база специалистерниң чедишпезинде деп тайылбырлап турарлар. Ол ам чаа илереп келген чүве бе деп айтырыг тургустунуп келир. Ооң мурнунда-ла ол билдингир турган-дыр. Ынчангаш күчүлерни тургузары-даа, социал талазы-биле тодаргай үндезиннерни тургузары-даа көрдүнген турар ындыг төлевилелди тургузаар ужурлуг турган. Ону кандыг камналга дээрил? Ол камналга эвес-тир. Ол дээрге чадагай камналга-дыр, камналганы тооп көрбээн чорук-тур. Бүдүрүлгечи эвес адырны хөгжүдеринче бүгү чарыгдалдарны анаа киирбейн, төлевилелди чиигеткеннер. Ынчаарга бүдүрүлгечи эвес ук адыр чокка бүдүрүлгениң ажыл-херээ шимчей албас. Ол дээрге өлүглениишкин-дир. Чер-чер органнарынга болгаш Россия Федерациязының Пөс-таавы үлетпүр министерствозунга эгезинден тура ындыг байдал билдингир турбаан чүве бе?

Хабаровскиниң «Восток» дааранылга каттыжыышкынында күчүлерниң ажыглалы 50 ажыг-ла хуу болуп турар. Бо черле таарзыр бе, эштер? Мындыг нарын сорулгалар тургустунган бистиң амгы үеде бар күчүлерни таанда канчап ынчаар ажыглаар боор! Ону чүгле чөп ажылдадыр-ла болза, дүргедедиишкин болуру ол-дур. Капитал тудугга дыка хөй айтырыглар шиитпирлеттинмээн. Он бирги беш чылда кол фондуларны ажыглалга киирериниң планындан хожудаашкын барык бүдүн чартык миллиард рубль, азы 21 хуу болган. Тудуг-монтаж ажылдарынга капитал салыышкыннарны шиңгээдип алырының чыл планы чаңгыс-даа катап күүсеттинмээн. А күштерни болгаш акша-хөреңгилерни сандарадып, будан турарының айтырыын канчаар көрүп болурул? Амгы үеде крайда муң-муң объектилер тудуушкунның үе-чадазында турар. Ооң түңнелинде бир миллиард чүс миллион ажыг рубль түңнүг чедир туттунмаан тудуглар бар. Крайның тудуг организациялары деңдески эвес ажылдап турар. Дыка хөй объектилер ажыглалче чылдың ийиги чартыында киирттинип турар. Чижээ, 1986 чылдың алды айларының түңнели-биле кол фондуларның чыл планының чүгле 16 хуузун ажыглалче киирген. Бо дээрге, ол шагда-ла буруу шаптырган таарымча чок практика болбайн аан. «Ажыл-агыйны ынчалдыр башкарып чорударының экономиктиг-даа болгаш социал-даа уржуктары билдингир. Бо бүгүнү силер эки билир силер.

Көдээ ажыл-агыйның хөгжүдериниң айтырыгларын ап көрүңер. Силерниң чыл санында-ла курлавырларга хөй чүктешки онаап турарыңар ТК-ны дүвүредип турар. Төптен, өскелерден негелде кылып, а боттарыңарның планнарыңарны болгаш күрүнениң чагыгларын, ол чагыглар крайга улуг капитал салыышкыннарны болгаш материал-техниктиг чепсек-херекселдерни үндүрүп бергени-биле хандыртынган-даа болза, күүсетпейн турар-дыр силер. Ажылдың беш чылының дургузунда күрүнеден дузаламчы алырының деңнели өскен.

Дүүн «Красноречевск» совхозка чугаалаштывыс. Совхозтуң бодунда ажыл-херектер эки чоруп турар — продуктулуу-даа, дүжүттери-даа бедик база арыг орулгазы-даа шыырак. Ынчалза-даа аңаа кожазында бүгү совхозтарның удуртукчулары чурган болгаш оларның хөй нуруузунда байдал көңгүс аңгы — когараалдар хөй, сагган сүдү-даа эвээш, дүжүдү-даа чавыс. Бир эвес шупту совхозтар «Красноречевск» совхоз ышкаш сүт саап ап турган болза, боттарыңарның бүдүрген сүдүңер ийи катап хөй болур турган ийик. А ол дээрге, кайы-бир черден кым-бир ээзиниң хандырып турары кургаг сүт эвес, хереглекчиниң чанында, көңгүс өске сүт ышкажыл.

Шак ындыг күчүлүг үлетпүрлүг, шак ындыг аажок улуг ажыл-агыйлыг край чүгле 275 муң гектар тарылга шөлдүг улуг эвес көдээ ажыл-агыйга дузалап шыдавазы ол бе. Бо бүгү крайның иштинге — ооң бодунга херегдеттинер болгай. Чүү шаптыктап турарыл? Азырадыкчы хөөн. Эккеп бээр, чорудуп бээр. Бир эвес шупту улус ынчаар бодаар болза, бурунгаарлап шыдавас бис. Силер бодуңарны долузу-биле хандырып шыдавас боор силер, ынчалза-даа ажылчы чоннуң херекселдерин хандырары-биле дорт холбашкан аграр секторунга ажыл-агыйжы эвес чорукту агартып болур кылдыр айтырыгны ынчаар тургузары — болдуруп болбас херек-тир.

АУК-туң бүдүрүлгелерин болгаш партия организацияларын удуртурунга улам идепкейлиг эде тургустувар херек, эштер, а бо компексти хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдар ам тургустунган болгай. Улус ажыл-агыйының өске адырларынга деңнээрге, эң таарымчалыг байдалдар мында боор чадавас.

Хандырылга адырынга, чоннуң херегдел бараанннарын бүдүреринге аабан-биле тускай доктаксаан ийик мен. Бо болза съездиниң онза кичээнгейни угланы чүүлдер-биле, партияның социал политиказы-биле, тодаргайлаарга, кижи факторун идепкейжидери-биле, дорт холбаалыг. Чүгле тускайлыткан бүдүрүлгелерге эвес, харын камгалалдыын киириштир, херек кырында бар шупту заводтарга болгаш фабрикаларга херегдел бараанннарын бүдүреринге идиг бээриниң шыңгыы хемчеглери сөөлгү үеде алдынганын билир силер. Ынчалза-даа байдал биеэги хевээр артпышаан. Ол байдалдан чайлаар болгаш бараан-акша саарылгазының чогумчалыын хандырар дээш шыңгыы күжениишкиннерни салыр херек. Амурда-Комсомольскиге дыңнаан чүүлүвүс, ажыы-биле чугаалаайн, хөөн карартып, харын-даа хорададып келир-дир. Дыка хөй айтырыгларны крайның болгаш харын-даа хоорайның күштери-биле шиитпирлеп болур, ынчалза-даа шиитпирлевейн турар. Бо дээрге, эштер, түрмек чүүлдер эвес, бо дээрге ажылчын аңгының күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнге-даа база ниитилел хөөнүнге-даа салдар чедирер ооң амыдыралы-дыр.

Ооң-биле кады хоорайжылар боттарының дузазын саналдап турарлар. Бир эвес хоорай эрге-чагыргазы хоорайны-даа, дыштанылга зоназын-даа чаагайжыдар болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээр дээш ажылды калбартыр болза, анаа киржиринге олар белен. Чуртталга тудуушкунунга киржиринге база беленнер.

Бөгүн девискээр, республика бүрүзүнге тодаргай хемчээлдиг капитал салыышкыннарын үндүрүп берип турар. Беш чылдың планын капитал салыышкыннарының эвээш хемчээлдери-биле хандыргаш, хосталы берген акша-хөреңгилерни социал адырны хөгжүдеринче, чуртталга тудуунче болгаш оон өске-даа чүүлдерге ажыглаңар деп, июнь Пленумунга чугаалаан бис. Челябинчылар бо айтырыгларны өөренип көрүп шыдааннар. Бүдүрүлге тудуузунуң 10 хире хуузун чуртталга бажыңнарының, уруглар албан черлериниң тудуунче углап болур болгаш ам ол айтырыгны шиитпирлеп, ол ажылды шуут сегирип алган чорудуп турарлар. Бо бир арга-дыр.

А Амурда-Комсомольскиге көргенивис чүүлдер оон өске. Күчүлүг министерстволар, күчүлүг коллективтер, ажылчын аңгының бедик мөөннежиишкини тураа-даа, а чурттаар черни чүгле 10—15 чыл эрткенде ап болур. Удуртукчуларны мен, а олар мында бары-даа чадавас, ниитизи-биле эки, чүвени билир кижилер деп бодап тур мен. Ынчалза-даа оларнында социал айтырыглар шак ынчаар шиитпирлеттинип турар болза мээң хүндүлелим доораан-на кудулай бээр. Бир эвес ажыл-агыйжы удуртукчулар социал адырны уттуптуп, ону кудуруунга тургузуп турар болза, бистиң планнарывыс күүсеттинмес, эң чаа фондулар, эде тургустунуучал болгаш роботчуттунган бүдүрүлгелер программалыг саналга башкарылгалыг ажылдап кылыышкының төптери болгаш өске-даа чүүлдер — бо бүгү буурап дүжер деп дорту-биле чугаалаайн. Моон түңнелдерин үндүрүп, ажыл-херекти доп-дораан экижидер херек.

Дүүн силерниң делгелгеңерге барып он ийиги беш чылда крайның канчаар хөгжүүрүн көрдүвүс. Он бирги беш чылда чуртталга тудуузунуң деңнели онгу беш чылдың деңнели-биле чоруп турган, кандыг-даа өзүлде чок болду. Шупту чүве өзүп турган, а чуртталга тудуузунуң ол-ла деңнелге артканы элдептиг-дир.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, медицина болгаш оон-даа өске объектилерни харын-даа эвээш хемчээлдерге тудуп келген. Ол чүү дээн ындыг политика чүвел, эштер! А партия активи чүнү көрүп турар чүвел? Чаа беш чылда-даа амдызында чогуур өскерлиишкин чок-тур.

Социал адыр ниитизи-биле партияның край организациязының, улус ажыл-агыйының адырларының бүгү удуртур кадрларының ажылынга төлептиг черни ээлээр ужурлуг, эштер. Ынчалдыр кылбайн тура, Ыраккы Чөөн чүкту улам ынай хөгжүдериниң айтырыын шиитпирлеп шыдавас бис. Моон мурнунда-ла тургустунган чүүлдерни безин бөгүн дыка улуг хемчээлдиинде ажыглавайн келген-дир. Бо девискээрниң социал хөгжүлдезиниң херээн ындыг кожудаашкын-биле чорудар чүве болза, бүдүрүкчү күштерни манаа улам ынай калбартып турганының ужуру бар бе, ынчаш? Чамдык чүүлдер талазы-биле Амурда-Комсомольскиге дузалаар бис, чамдык айтырыгларже ээп кирер, хоорайны деткиир херек. Ынчалза-даа кол-ла чүве силерниң холуңарда-ла болгай, эштер.

Ачы-дуза чедирилгелериниң дугайын база чугаалап болур ийик мен.

Чижээлээрге, хабаровчулар чурттталга бажыңнарын септээриниң база тударының, идиктерни септеп бээриниң, мебельди болгаш оон-даа өскелерни белеткээриниң талазы-биле ачы-дуза чедиришкиннерин ниитизи-биле Россия Федерациязындан 2—3 катап эвээшти ап турар чорук таарышпас. Советтер кайдал? Бо оларның хан-дамырындан херээ, ажыл-агыйжыларның хан-дамырындан херээ-дир. Ынчангаш дыка хөй ажыл-агыйжы кадрлар ынын кылып, ачы-дуза чедирилгелерин калбартыр арганы боттарының бүдүрүлгелеринге берип турар апаарга, анаа күш-ажылчы коллектив-даа доктаап, турумчуп, кижилер-даа эки хөөн кирип, боттарының күжүн бүдүрелгеге эки берип турар апаар-дыр. Ону билип алыр төлээде, улуг политик болуру негеттинмес.

А манаа өг-бүле ажылын чиңгедир, туризмни хөгжүдер, спорттуң, дыштанылганың, культура чүүлдериниң баазазын тургузар талазы-биле чеже хире инициативаны үндүрүп, черле ынчангаш чүү хире бот-тывынгыр чорукту илередип болур деп. Бо край аажок улуг, ховар дээн аргаларлыг, Приморье крайга-даа, Хабаровск крайга-даа ол бүгү айтырыглар-биле шуут ыяк ажылдаар херек, эштер.

Ачы-дуза чедирериниң талаларын ийиги черге чайгаар бүде бээр херек кылдыр көөр чорукту шиитпирлии-биле узуткаар херек. СЭКП-ниң XXVII съездизи күштүг социал политиканы чорударын деткээн. Харын ол политиканы дамчыштыр бүгү кижи факторун идепкейжидер, бистиң чуртувуста, бистиң ниитилеливисте бар аажок улуг күчүнү хөделдирип, ажыглалга киирер ужурлуг бис. Ынчан бурунгаарлаар бис, дүргедедиишкин-даа болур. Съездиниң негелдези ындыг. Эде тургустунуушкуннуң негелдези ындыг. Ынчангаш ол дээрге — бүгү чадаларның партия, совет, ажыл-агый удуртукчуларының ыдыктыг сагыш салыышкыны-дыр.

База бир чүүл дугайында. Хөй санныг үлетпүр бүдүрүлгелерни массалыг негелде-херегселдиң бараанннарын бүдүреринче силерде киириштирбейн, азы барык-ла киириштирбейн турар-дыр. Ол ажыл-херектен чайлап турар кижилерни шыңгыы эдер херек. Рынокту бараанннар-биле канчаар долдурар бодап турар силер, эштер? Амурда-Комсомольскиде ажыл-төлевирлери бедик-тир, ынчаарга бир эвес бодунуң чогуур херегселдерин ол ажылдап алыышкын-биле хандырып ап шыдавас болза, ол ажылдап алыышкын кымга херек чүвел деп, айтырыг тургустунуп келир-дир. Ону кижи эскербес болгаш кижи билип ап шылавас ындыг ханы политэкономия кылдыр бодавайн-дыр мен, ынчалза-даа ону чугаалаар апаар-дыр, чүге дээрге, бар байдалды айтып тур мен.

Чедишпес бараанннарның болгаш ачы-дуза чедирилгелериниң айтырыгларын шиитпирлээринге инициатива, чүткүлдүг чорук негеттинер. Чоннуң тускайлаң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазынга дузалаарының чаа хевирлерин дилеп тывар херек. Чижээлээрге, төп органнарже чагааларынга дыка хөй ажылчы чон кооперативчи янзы-бүрү каттыжыышкыннарны хөгжүдерин калбартыр дугайында айтырыгларны тургузуп, ус-тывыш кооперациязының системазын чаагай сөс-биле сактып чугаалап турар-дыр, ону 50—60 чылдар үезинде элекке узуткап каапкан хире.

Чонга ачы-дуза чедиреринге база саарлыычал продукцияны кылып үндүреринге күрүне болгаш кооператив секторларының бүдүрүлгелериниң чанында дузалал ажыл-агыйларын болгаш ус-тывыш черлерин ажыглаар дугайында үннер улам үргүлчү дыңналып турар. Ол ажыл-агыйлар болгаш ус-тывыш черлери улуг бүдүрелгениң бөгүн шуут-ла хаара тудуп шыдавазы чиг эттиң ындыг хевирлерин болгаш күш-ажыл курлавырларны экономиктиг саарылгага киириштирип болур дээрзин чөптүү-биле айтып турар. Бүдүрүлгелер боттары база кижилерге дузалап шыдаар болгаш дузалаар-даа ужурлуг. Бодунуң ажылдакчыларынга ачы-дуза чедирилгезин чүүл-бүрү арга-биле деткиир херек. Ынчангаш ол ажыл-херекти кылып турар ажыл-агыйжыларны база эң идепкейлиг деткиир херек.

Бүдүрүүшкүн талазы-биле планны бер, тудуп тургус, күчүң немей өстүр дээр бистерниң шуптувустуң хан-дамырывыста сиңниккен биеэки-ле чаңчыл ам-даа артпышааныы дорту-биле чугаалаар херек, а ажылчын кижиниң канчаар чурттап турары чамдык ажыл-агыйжыларга — ийиги черге херээ болуп турар. Съездиниң негелделерин барымдаалааш, ындыг чорукту буруу шавар херек. Социал айтырыглар манаа, экономиканың хөгжүлдези кадрлар чедишпезинге барык чедирип турар Ыраккы Чөөн чүкке, онза-чугула болуп турар. Ёзулуг сайзыраңгай социал адырның чогунуң уламындан чурттакчы чоннуң миграциязының улуг болганының ужурунда харын кадрлар чедишпес-тир. Ол айтырыгларны бүдүрүлгени хөгжүдүп алганының соонда эвес, харын бүдүрүлгениң хөгжүлдези-биле кады шиитпирлээр ужурлуг бис, эштер. А ам бүдүрүлге күчүлери дыка улуг черге-биле калбарып сайзырай бергени-биле холбаштыр социал айтырыгларны харын-даа колдады көөр ужурлуг. Чүгле ындыг. Ыткыр домактарны, чулчуруушкуннарны болгаш билиргээшкиннерни, хоозун теорияжыдылганы эвээжеткеш, боттуг ажыл-херектер дугайында, кижилерниң херегселдерин болгаш негелделерин хандырарының дугайында хүн бүрүде хөй сагыш салыр херек деп, Владимир Ильичиниң өөредип чораны ышкаш, хөделир ужурлуг бис, эштер.

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа хевирлеринче шилчип кирип тура, бистер кижи факторун идепкейжидер бодап турар бис. Эргелеп башкарарының үндезин реформазы эргежок чугула дээрзин съезд айыткан болгай. Практиктерниң киржилгези-биле сураглыг эртемденнер болгаш специалистер ТК-ның база чазактың даалгазын ёзугаар эргелел болгаш ажыл-агый системазын сайзыраңгайжыдарының бүдүн концепциязын чогаадып кылып турар. Улуг болгаш бичии-даа адырларны удуртурунуң моон соңгааргы интеграциязы улам хөгжүүр. Ниитилелге ажыктыг, түңнел продуктуже угланган экономиктиг адырлар болгаш эргелел органнарын тургускулаар. Чоокку үеде экономиктиг төп ведомстволарның эрге-хүлээлгелерин база статустарын тодарадыр апаар. Күрплан, Күрхандырылга, Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитеди болгаш өскелерни-даа ынча дээрим ол.

Бистиң чуртувус аажок улуг делгем, ооң ажыл-агыйы улуг, кижилерниң ажылдап база чурттап турар байдалдары хөй янзы. Шак бо канчаар-даа аажок улуг ажыл-агыйны чүгле төптен эргелеп башкарары шуут-ла болдунмас, дыка хөй айтырыгларны шиитпирлээри дээш харыысалганың элээн хөй хуузун тус черниң органнарынче шилчидери чайлаш чок дээрзин манаа, Ыраккы Чөөн чүкке келгеш, чүгле миннир эвес, харын шуут-ла чугула дээрзин бүгү мага-боду-биле билдим. А ол чүл дээрге, оларга чогуур эргелерни база бээр херек дээни ол-дур.

Советтерниң ролюн болгаш харыысалгазын улам бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели неделя мурнунда доктаал хүлээп алган болгай. Силер ол доктаалдың допчулалы-биле танышкан боор силер, ону сактып көрүңерем — Советтерге хөй-ле эргелерни ында берген. Ол орук-биле бистер моон соңгаар-даа шак-ла ынчаар чоруур апаар бис. Советтер боттарының күш-шыдалын улам калбартыр ужурлуг. Ынчаарга манаа холбаштыр мен ийи-ле чүүлдү айтыр бодай-дыр мен. Бистер мурнунда база-ла багай эвес, ынчалза-даа элээн кошкак, тодаргай эвес-даа чадавас, шиитпирлерни хүлээп ап турган бис. Ынчаарга ол доктаалдар чамдыкта күүсеттинмейн баргылаан. Чүге? Херектиң ужуру чүл дээрге, тус черниң партия органнары Советтерни холгаарлаан, шынап-ла харын Советтерниң харыылаары ужурлуг дыка хөй айтырыгларын боттары шиитпирлээр кылдыр холга ап турганнар.

Бирээде, ол ындыг. Оон ыңай — ажыл-агый кадрларының талазындан Советтерни чедир үнелеп көрбейн турганы: хоорай транспортун хөгжүдер, арыглал тудугларын калбартыр, хоорайны чаагайжыдар, чурттталга бажыңнары, соцкультура-амыдырал объектилери тудар дээш-ле хөй-ле негелделер кылыр. Советтерниң шак ындыг шудургу болгаш шын негелделеринден кижи бүрүзү анаа-ла былдап каантарын бодаар турган. Моон соңгаар ындыг чорукту болдурбас. Херек кырында Советтерниң ажыл-чорудулгазында бистиң политиказыстың кайнаар угланганын болгаш ооң кижиге канчаар бараан болуп турарын көрүп, билип ап турар ындыг социал политика боттанып турар болгай. Ол доктаалды, эштер деткиир, Советтерге күштелип быжыгар арганы бээр болгаш олардан база ёзулуг ыяк негеп айтырар херек.

Кажан бистер ажыл-агыйның чаа механизмин калбартып, бот-орулга-чарылганың, боду орнун дуглаптар, боду акшаландырыптар, керээни калбаа-биле шиңгээдип эгелээнивис чаа байдалда бүдүрүлгелерниң ажылдап турарының айтырыгларынга хамаарыштыр чүл дээрге, ам бистиң бүдүрүлгелеривис ажылдың чаа байдалдарынга таарыштыр тургустунуп эгелей берген. Социалистиг бүдүрүлге, каттыжыышкын дугайында амгы күштүг болуп турар доктаал черле элээн чергези-биле эргижирээн. Ам социалистиг бүдүрүлге, каттыжыышкын дугайында чаа хоойлуну чогаадып кылыры дооступ турар. Ында болза ажыл-агый методтарын эде тургузарының, күш-ажылчы коллективтерни үүрмек холгаарлаашкындан болгаш чагырып-дужаар чоруктан аңгылаарының шугумун дүрүм ёзугаар быжыглаарын көрүп турар.

Ынчангаш ам бригадаларда чөвүлелдерни канчаар тургузуп алган ийик бис, бүдүрүлгелер чөвүлелдерин база ынчаар тургузарын киириштирбишаан, бүрүн бот-орулга-чарылгага болгаш боду акшаландырарынга, социалистиг бот-башкарылгага үндезилээш, экономиканың кол звенозунуң ажыктыг ажыл-чорудулгазынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар.

Силерниң бодалыңарны база айтырар бодай-дыр мен. Ол хоойлунуң төлевилелин бистер чарлап чугаалашсывысса кандыгыл? **(Үннер: Шын-дыр харын, ол черле эки болур ужурлуг).**

Силерниң бодалыңарны мен Политбюрога айыткаар мен. Черле ынчалза ажырбас боор деп бодай-дыр мен. Ол кончуг чугула.

Оон ыңай, эштер, база бир чүүлдүң дугайын чугаалаар бодадым. Чоннуң эгелээшкиннерин хөгжүдери, ажыл-херек дээш харыысалганы бедидери, чуртка сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаары дээрге, чуртка демократияны сайзыраңгайжыдары база социал чөптүг чоруктуң принциптерин улам хандырары — бо ийи шыңгыы чүүлдер-биле шуут-ла дорт холбашкан болуп турар. Чон партияның кыйгырыын уткуп, деткивишаан, чүгле бүдүрүлге коллективтеринде эвес, харын чуртта политиктиг чорудуушкунга, ниитилел чорудуушкунунга боттуу-биле киржи берген. Аңаа черле байыр чедирер херек.

Бистиң партийжи, совет болгаш ажыл-агыйжы-даа кадрларывыс демократияны калбартырының, кижи факторун идепкейжидериниң, улустуң инициативазын көдүрериниң байдалдарынга ажылдаарынга өөренир ужурлуг деп манаа дорту-биле чугаалаар мен. Багын чажырган херээ чүү боор, ниитилелде боор турар чүүлдерни кижилерниң шыңгыызы-биле көөр чоруунга бистиң кадрларывыстың чамдыызы хөңнү чок боор турган. Ынчангаш амыр-дыш чок, ынчалза-даа бистиң тургузуувуска болгаш бистиң идеологиявыска сонуургалдыг, ылап бүзүрээр, ажыл-херек дээш ёзулуг аарып чоруур кижилерниң чамдыызын хоозун чүүлдер чулчуруурларның санынга киирип, шүгүмчүлээн дээш кезеткениңге холбаштыр буруудатпас кылдыр олардан адырлып алырының аргаларын тып алыр турган.

Амгы үеде бүдүрүлге айтырыгларын шиитпирлээринге, хоорайларның, областарның, крайларның шыңгыы айтырыгларын шиитпирлээринге, ниитизи-биле ниитилелдиң бүгү айтырыгларын шиитпирлээринге чоннуң киржилгезин бүгү-ле черлерге херек кырынга хандырар херек. Демократияны хоозун чүүлдер чулчуруур кижилер ажыглап база болбайн аап. Ынчалза-даа ындыг кижилер ийи-чаңгыс болгай. Чоннуң кол, хөй кезии ниитилелге байдал кадык-чаагай, удурталга черлери ажылчы чонга чоок болзун дээш, бүгү чүүлдер билдингир, кижи бүрүзүнүң хөрээнде өйүп чоруур чүүлдерни илередип шыдаар аргалыг болзун, оларның-биле сүмелешсин, оларга отчётун берзин дээш туржуп турар.

В. И. Ленин бижик билбес кижи политикадан дашкаар болурун чугаалаан. Бистер ам чуртту делегейде эң-не бедик үжүк-бижиктиг кылып алган бис. Ниитилелдиң болгаш күрүнениң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга киржиринче кижилерниң чүткүлү билдингир. Ону бүгү кижилер билир, боттарының бодалдарын болгаш туружун эде тургузаар ужурлуг. Партия органнарының удуртукчу кадрларының ажылының, арга-дуржулгазы чоннуң ындыг — политиктиг болгаш күш-ажылчы-даа — идепкейинге даянган турар кылдыр ынчаар тургустунган болур. Оларны шиитпирлээриниң үези келбээн саналдарда-даа туруп кээп болур, ынчангаш ол дугайын ажыы-биле чугаалаар херек.

Черле ынчаш, эштер, ажылдың стилин солуур херек. Ол улусту, оларның бодалдарын хүндүлээринге, оларга херек кырында көөргеттинген эвес кылдыр чоок болурунга үндезилеттинген турар ужурлуг. Кижилерге херек кырында чоокшулаар, оларны дыңнаар, оларның-биле ужуражыр, оларга дыңнадыр херек. Херек берге болган тудум-на, оларның-биле үргүлчү ужуражыр, кандыг-бир сорулганы шиитпирлээрде, оларның-биле кады болур херек. Бистиң кижилеривис дыңнангыр, бистиң улузувус кайгамчыктыг улус, оон өске ындыг улуска каяа-даа кижи ужурашпас. Эң-не шыдамыккай чаңчыл — бистиң кижилеривисте. Оларның ындыг идепкейи улам-на улгадып турар. Аңаа байыр чедирер болгаш бүгү талазы-биле деткиир херек. Ол бүгүнүң дугайын Хабаровскиниң партия организациязынга дугуржуп алган бис деп санаар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Маңаа холбаштыр чүвениң ажык-чарлыг болурунуң дугайын чугаалап көрейн. Кижилер чамдыкта: Төп Комитет шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди, ажык чугааны чүге ынчаар калбартып турарыл? деп чугаалагылаар. Оон бистер амдызында когараваан болгаш чүгле ажыктыг чүүлдерни ап турарывысты силерге чугаалаайн. Чон күштүг немежип келгенин билип каан, ажылынга-даа, хөй-нииити амыдыралынга-даа идепкейлиг апарган. Харын-даа хоойлу хажыдыкчылары безин дораан туттуна берген болгай... Чүге дээрге хөй-ниитиниң саналы боттанып турда, ооң күжү дег күштүг чүве чок. А ол шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң база хөйге көскү, ажык чоруктуң байдалдарынга ботданыр. Биске бүгүдеге ажык, көскү чорук съездиниң сорулгаларын күүседириниң хандырарынга, күрүне эргелеп башкарылгазының бүгү херектеринге чоннуң ёзулуг киржиишкиннеринге херек, ол дугайын В. И. Ленин күзеп чораан.

Хоорайларда болгаш областарда тус черниң дыка хөй солуннары ыташпайн турар ийин. Төп солуннар шупту чүвени парлап, бүгү эки чүүлдерни деткип, частырыгларны болгаш четпестерни шүгүмчүлеп турар. А чер-чер солуннары шимээн чок. Кажан бөлүк редакторларны ТК-га чыгаш, айтырарга, олар дорту-биле мынча дээн: «Ол дугайында бистиң партия хоорай болгаш район комитеттериниң секретарьларынга чугааланар». Шынап-ла, кижилер чүге бодунуң районунда, хоорайында чүү болуп турарын билбес ужурлуг чүвел? Ол дугайында шүгүмчүлеп, херек апараа, бодунуң саналын-даа киирип болгай. Бо дээрге социализм ышкажыл, эштер. Редакторлар мында бар бе? **(Үн: Ийе, бар).**

Чамдык кижилер бар ышкаш-тыр, моон түңнел үндүрүп, шупту чүвени бижий бээр дээш оларны чалавааны-даа чадавас. **(Үн: край солуннарын төлээлеп келгеннер бар).**

Партия хоорkomнарының болгаш райкомнарының секретарьлары бистиң чугаавысты өөренип көөр боор деп идегедим. Олар удуртуп турар болгай. Оларның солуну ышкажыл. Ажык, чарлыг болурундан кортпас херек, эштер. Бистер күштүг бис, чон социализм дээш, партияның политиказы дээш, чаартылгалар дээш, эде тургустунуушкун дээш туржуп турар. Ниитилел-биле алырга, ажык чарлыг чорукту үелиг база кампания хевирлиг кылдыр көөрү болдунмас. Хөйге ажык, чарлыг чорук — ол дээрге чаңгыс удаа чорудар хемчег эвес-тир, а амыдыралдың совет амгы үедеги хевириниң нормазы, доктаамал, үзүк чок чорудулга-дыр, ол чорудулга үезинде бир сорулгалар шиитпирлеттинер, оон-даа нарын сорулгалар дүрүм ёзугаар улаштыр тургустунуп келир. **(Адыш часкаашкыны).**

Шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел дугайында база-ла ынчаар чугаалап болур мен. Бир эвес бистер боттарывысты боттарывыс шүгүмчүлевес болгаш анализтевес болзувусса, чүү болгай эртик. Партияның-даа, ниитилелдиң-даа чогумчалыг ажылдаарынга эргежок чугула дорт негелде мында бар.

Амгы үеде бүгү хөй-ле чүве бистиң кадрларывыстан, партия активинден хамааржыр дээрзин билип турар бис, эштер. Оларның хөй кезии бодунуң ажылы-биле бүгү чоннуң херээнге хууда салыышкыны-биле ол турушту ээлеп алган кижилер-дир. Кижилерни организастаарынга, улус ажыл-агыйын организастаарынга, бистиң ниитилеливистиң хөгжүлдезиниң эң берге үе-чадазынга партияның политиказын чорударынга оларның ролю кончуг улуг. Чуртта берге, ынчалза-даа дыка солун ажыл хайныгып турар.

Партия Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленумун кадр политиказынга тураскаадыр деп шиитпирлээн бис дээрзин дыңнадыр бодай-дыр мен. Бистиң шугумувус-даа ындыг эштер: бүгү чүве ленинчи принцип ёзугаар хөгжүүр ужурлуг. Дуржулгалыг болгаш аныяк кадрларны таарыштыр тургузарын. кадрларның өзүлдезин, девшилерин, оларның политиктиг болгаш ажыл-херекчи шынарларын барымдаалап көрүп, доктаамал чорудар ужурлуг.

Бистиң бүгү кадрларывыска дуза херек болуп турары чугаажок. Ол дузаны Төп Комитеттиң талазындан, партия комитеттериниң талазындан көргүзер апаар. Ынчалза-даа ол дуза негелде-биле кансырлажыр ужурлуг. Бүзүрелди бедик негелде-биле кады көөр болза, база шын туруш болур ийик деп бодаар мен. **(Адыш часкаашкыны).**

Чүгле мындыг байдал турда бистиң кадрларывыс бүзүрелдиг хөделир болгаш чедиишкинниг ажылдаар. Байдалды ынчаар тургузарга, кадрлар ажылга частырыглардан, эндээшкиннерден чайлаттынар. Ол дээрге, биске херек чүве ол. Ынчангаш бо айтырыгны ТК-ның Пленумунга съездиниң салган чаа улуг сорулгаларын барымдаалап чугаалажыр бодап турар бис.

Мөөңнеттинген дуржулганы ажыглавышаан, съездиниң шиитпирлеринден үнген чаа сорулгаларны барымдаалавышаан, кадр политиказын элээн чедиишкинниг чорудар бүгү чүүлдер силерде бар, эштер. Пленумну болгаш ооң шиитпирлерин манавайн, а харын-даа Пленумга уткуштур чоруп ора, кадр ажылының деңнелин бедидери-биле хөй-ле чүүлдерни кылыр херек.

Ыраккы Чөөн чүкке ажылчы чон-биле, удуртукчу кадрлар-биле, партия активи-биле ужурашкаш, дыка хөй чүүлдү билип алганымны түңнелинде чугаалаар бодадым мен. Маңаа дыка хөй кижи-биле ажык, партийжи ёзу-биле амгы байдалды, бистиң ниитилеливистиң чугула айтырыгларын база партияның ажыл-чорудулгазын чугаалажыр аргалыг болдум.

Партияның Приморье болгаш Хабаровск край организациялары — бистиң чуртувустуң эң чугула девискээринде ажылдап турар дыка улуг партия организациялары-дыр. Олар бөгүн-не улуг сорулгаларны шиитпирлеп эгелээн, хемчээл талазы-биле оон-даа улуг сорулгаларны олар даарта шиитпирлээр.

Силерниң ажыл-херектериңерге, бистиң чонувуска, бистиң ниитилеливиске чугула ажыл-херектериңерге улуг-улуг чедиишкиннерни күзээрин, партияның чечип алырынга идеген турары салыышкынны киирер силер дээрзинге бүзүрелдиг илергейлээрин чөпшээреп көрүңер, эштер. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бөгүн—Демир-орукчунуң хүнү

КАҢ ОРУКТАР КАЙНААР ЧЕДИРИП ТУРАРЫЛ?

Бистиң чуртувуста демир-орук транспорту улуг рольду ойнап турар. Пассажирлер аргыжылгазы болгаш чүък сөөртүлгезиниң кол хемчээлин каң оруктар ажылдакчылары күүседип турар. Барык 145 муң километр узун дурттуг бистиң оруктарывыстың шимчээшкинни үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылынга улуг салдарны чедирип, миллион-миллион пассажирлерниң сагыш-сеткилин өөртүп, боттуг чүүлдерни кылып турар. Оларның профессионал байырлалының 50 чылының бүдүүзүнде демир-орукчуларның ажыл-херээниң болгаш бирги сорулгаларының дугайында СЭТА-ның корреспондентизи орук-харылзаа министри Н. С. Конарев-биле беседалашкан.

— Николай Семёнович, каңдыг угланыышкын-биле база чүнүң күсели-биле силерниң адырда эде тургустунуушкун боттанып турарыл?

— Демир-оруктар дээрге-ле-ле, ол чүнү-даа мурнунда, сагылга-чурум, шын санааңкын, оперативтиг онаалдаларны шиитпирлээринге белен чорук-тур. Оон шимчээшкинин чүгле каш минута иштинде соксаш кынныр болза, дораан-на кончуг улуг каражаларга чедирип болур. Демир-орук ажылдакчылары шак бүрүзүнде-ле чартык миллион пассажирлерни, 450 муң тонна чүъкту сөөртүп турар. Демир-орук транспорту моон мурнунда хөй чылдар дургузунда хожудангай ажылдаар турган болза, ам бодунуң ажылын экижиткен деп, СЭКП ТК-ның июнь (1986 чыл) Пленумунга демдеглээн. Чүгле техниктиг эде дериишкиниң болгаш сайзыражылганың күсели-биле эвес, а харын ажыл-херекке сагыш-сеткили-биле бердинген чогаадыкчы чоруктуң ачызында ол чедиишкин чедип алдынган. Бо чүүл совет кижилерниң хандырылгазынга-даа, улус ажыл-агыйының чүъгүн сөөртүрүнге-даа хамааржыр.

— Пассажирлер аргыжылгазын экижидер талазы-биле чүү кылдынганыл, тодаргай чугаалап берип көрүңерем?

— Ол бир нарын ажылдыг салбырларның бирээзи болуп турар. Чижеглеп чугаалаарга, ам бистиң чуртувустуң чурттакчы бүрүзү бир чылда-ла он беш хире аргыжылганы кылып турар. Чылдың-на дөрт миллиард кижи демир-оруктуң ачы-дузазын көрүп турар. Бистер оларның херектерин долузу-биле хандырып шыдавайн турарывысты миннир ужурлуг бис. Бодап көрүңер: пятницадан субботаже пассажирлер аргыжылгазы ийи-үш катап көвүдей бээр, а августуң сөөлгү декадазында Крым угланыышкынының бүдүрүкчүлүү алак-ла дээрге, дөрт катап өзе бээр-дир.

Бо дээрге, бергелерге сылдак кагыышкыны эвес-тир, бистер ону ажып эртер чүткүл салып турар бис. Кол-кол оруктарда ам узун составтыг электричкаларны болгаш пассажир поездилерин киирген. Ол поездилерниң дөрттүң бирээзин-не ам узадып каан. Оон ачызында бистер бирги чартык чылда 75 миллион кижини немей аргыштырган бис.

— Чүък сөөртүр маршруттарда ажыл-херек кандыг чоруп турарыл?

— Совет демир-оруктарның үлүүнге делегейниң бүгү демир-оруунга онаажыр чүък сайгарылгазының 50 хире хуузу онаажып турар. Бистиң адырывыстың бо кол байдалы келир үеде-даа хевээр артар. Бистер ам чүък сөөртүлгезин улгаттырып эгелээн бис. Бо чылдың эгезинден бээр олар эрткен чылгы көргүзүүнден 121 миллиард тонна километрни (6,8 хуу ажыг) ажыр боттандырганнар. Чүък сөөртүлгезиниң хемчээли болгаш деңдески чоруп турар байдалы-биле заводтарда чиг-эт, садыгларда барааннар база улус ажыл-агыйының ниити ажылының чорудулгазы аразында харылзаалыг болуп турар болгай.

Ындыг-даа болза, бисте хумагалал чок рейстер ам-даа бар. Бо бүгү бүдүрүлгелерниң туруп турар черинниң байдалы-биле болгаш оларның аразында харылзаазының тускайланчаа-биле тайылбырлаттынар. Ол байдалды экижидип алырынче чүткүл салып турар бис. Чүък сөөртүлгезиниң ажыктыын бедидип турарының күсели-биле демир-орук транспорту чылдың-на 35 миллиард тонна-километрниң, азы 100 миллион рубльдиң артык ажылындан хосталып турар.

Чүък сөөртүлгезиниң ажыктыг эвес чоруун чок кылыр сорулга-биле улус ажыл-агыйында транспорт чарыгдалынга планнаашкынының болгаш учёттуң тодаргай чурумун тургузуп алыры чугула болгаш бо кол херекке бадыткаттынмаан чидиглерни болдурбайн барып болур чамдык организастыг хемчеглерни баш удур кылыр херек.

— Ам адырның штавында, салбыр болгаш депо бүрүзүнде белорус арга-методту чугаалажып көрүп турар болгай. Оон онзагай чүүлү болгаш перспективазы кандыг болуп турарыл?

— Күш-ажылды интенсификастаарының бо аргазы чаа эвес чүве эвес-ле болгай. Локомотивтерни ажыглаарын сайзыраңгайжытканының күсели-биле 30-40 чылдар үезинде-ле Петр Кривонос болгаш Николай Лунин бүдүрүкчүлүг чорукту дыка бедиткеннер. Москва демир-оруунуң Люблино-Сортировочное станциязының ажылдакчылары база-ла ынчаар ажылдап турганнар. Белорус дуржулгазы шак ындыг чаа чүүлдерниң үндезининге тывылган. Баштайгы беш чылдарның шалыпчыларының шагдагы чаңчылдары ында база бар.

Белорус шенелдези бо хүннерде ажыгдаары дээрге-ле, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин шиңгээдип алыр аргазы берип турар бүгү звеноларның технологиязың ханы болбаазырадып чорудары-дыр. Ынчангаш коллективтер эвээш состав-биле улуг хемчээлдиг ажылды күүседир аргалыг болуп турарын чылдагааны ында. Чижээ, демир-орук туруп келген үеден бээр-ле машинист кижиниң чанынга оон дузалакчызы чоруп келген. Сөөлгү үеге чедир-ле оон ойталап кааптар арга чок болуп турган. Оон өске он-он ажылдакчыларның мергежили база-ла мындыг: солуттунар хире эвес турган.

Чаа техника — күчүлүг локомотивтер, поездилерниң радиостанциялары, ЭВМ-нер эрги чаңчылдардан уштунуп, ол бүгүнү үндезини-биле өскертирин негеп турар.

Бир эвес бежен чыл бурунгаар техникага революсчу базым кылыры эвээш кижиниң үлүүнге онаажып турган болза, ол ам бистиң он-он муң ажылдакчыларывыстың анаа ажыл-херээ болу берген. Пассажир поездизинге дузалакчы кижини солуп чоруур идегелдиг приборну чогаадып алган Лобня станциязында Р. Лобовкиниң ажыл-херээ анаа кеску чижек болур. Шак ынчаар ам он беш кижи ажылдап турар. Ам эртемденнер поездини радио-биле башкарар системаны тургузары дээш ажылдап турар. Бо дээрге, анаа шенелде эвес-тир. Мурнуу Урал демир-оруунуң Кропачево-Челябинск угланыышкынында шак ынчаар ам ажылдап турар. Шоолуг хөй эвес үе эрте бээрге, машинистерниң хөй кезии чааскаан чоруур апаар, поездилерни ынчан радио-биле башкарар. Аар деңзилиг болгаш узун составтыг поездилерни, сөөлгү вагоннарында үдекчилер чок узадыр улаан электричкаларны, бүдүн чартык, ийи катаң улгаттырган пассажир поездилерин массалыг башкарар талазы-биле найысылал магистралының дуржулгазы техниканың чаа чүүлдеринге үндезилеттинген. Чүък сөөртүрүн интенсификастаарының белорус арга-методун чер болганда калбартыр ажыл калбак деткимчени алган. Оон ачызында бирги чартык чылдың планын хуусаа бетинде күүсеткен. Чамдык ажылдакчыларның, эки коллективтерниң дуржулгазынга даянып алгаш, ажылдың хевирлерин болгаш арга-методтарын доктаамал чаартып тургаш, пассажирлер аргыжылгазын болгаш чүък сөөртүлгезин план ёзугаар сайзыраңгайжытпышаан, ону практика кырынга боттандырар ужурлуг бис. Демир-орук транспортунуң ажыктыын бедидери — эде тургустунуушкунуң чугула фактору, улус ажыл-агыйын улам ыңай көдүрери-дир. Каң магистральдар эртем-техниктиг депшилгениң чугула оруктарының бирээзи апаар.

А. ДРАГАН,
СЭТА-ның корр.

ТАЙБЫҢ ОРБИТАЛАРГА

Журналистерге парлалга конференциязы

Космос делгемин тайбың шинчилээринге болгаш шиңгээдип алырынга Л. Кизимниң болгаш В. Соловьёвтуң үр хуусаалыг экспедициязы чугула үе-чада болган. олар «Мир» болгаш «Салют-7» станцияларга ажылдарны кылган. Эртемниң болгаш улус ажыл-агыйының эрге-ажыктарынга орбитада лабораторияларны үзүктел чок ажыглаарынга перспективаларны ажыдып «турар бо ужудуушкуннуң түңнелдеринге тураскааткан совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязы ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге август 1-де эрткен.

Ужуражыышкынга космонавтылар-биле кады совет болгаш даштыкы информация агентилелдериниң, солуннарның, журналдарның, телевидениениң төлээлекчилери келген. Аңаа ССРЭ-ниң космос талазы-биле кол эргелелиниң төлээлекчилери, космонавтар белеткээр төптүң, ужудуушкуннар башкарар төптүң удуртукчулары, кескү эртемденнер, специалистер, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтылары турган.

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң информация эргелелиниң начальниги Г. И. Герасимов парлалга конференциязын ажыткаш, делегей программаларынга башкарылгалыг ужудар аппараттар тургузар талазы-биле телевилелдерниң директору Ю. П. Семеновка сөс берген.

Чаа доозулган ужудуушкун болза чамдык онзагай талаларлыг болгаш техниктиг чаа чүүлдерлиг боор, Ада чурттуң эртеминиң болгаш техниказының кайгамчык тиилелгелериниң санынга кирген. оон-биле кады орбитага доктаамал ажылдаар комплекстерни тургузар болгаш оларны хандырар талазы-биле Чер чоогунуң делгеминге улуг хемчээлдиг ажылдарны чорударының оруунга база бир улуг базым болган деп, ол демдеглээн.

Экипажтың ажылының бир чугула үе-чадазы үшкү салгалдың станциязы болур «Мир» деп станцияга ажыглал-таарыштырылга ажылдарын чоруткан болур. Ында тудуштурар алды агрегатты тургусканының ачызында бирээзиниң-не деңзизи 21 тонна чедип турар специализастаан модульдарны тудуштуруп тургаш, ажылдарның эртем угланыышкынын калбаа-биле база кызыгаар чокка өскертип болур.

Экспедицияның кылганы эң-не кол чүве болза, экипажтың «Союз Т-15» корабль-биле ийи станцияларның аразынга «Мир» — «Салют-7» — «Мир» станцияларның оруу-биле ужутканы болур деп, Ю. П. Семёнов демдеглээн.

Л. Кизимниң болгаш В. Соловьёвтуң күүсеткени эртем программазы шуут-ла тайбың угланыышкынныг деп, Ю. П. Семёнов түңнелинде чугаалаан. Бис мону бөгүн онза чоргаарал-биле демдеглеп турар бис, чүге дизе, амгы үеде делегейде космосту милитаризастаарының айылы өзүп, даштыкының космос техниказында ажылдап турар чамдык политиктери болгаш специалистери «сылдыстар дайыннарында» улаарап турар болгай. Бистиң сорулгавыс — дайыннар эвес, а бүгү кижи төрелгетенге үнелеп четпес ажыкты бээр ужурлуг космоска тайбың ажылдар болгаш тудуглар болур.

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Л. Кизимге сөс берген. Бистиң ужудуушкунувустуң онзагай чүүлү болза бир станциядан өскезинче орбита аразының ийи ужудуушкунун кылганы болур деп, ол чугаалаан. Бистер «Салют-7» станцияга 50 хонук ажылдаан бис. Ол дээрге солун болгаш күженииишкинниг ажылдарның үези болган. «Салютка» чаңгыс удаа эвес барып чораан бис. Ол 1984 чылда космоста бистиң бажыңывыс турган чүве, ынчаарда О. Ю. Атьков-биле кады үшкү кол экспедицияның программазын ёзугаар ужудуушкунну күүсеткен бис. Ол 237 хонуктуң ажылының дуржулгазы биске ажыктыг болган.

Бистер станцияга ажылдап турар үевисте Совет Эвилелиниң девискээринде янзы-бүрү районнарны болгаш делегей океанын чурукка тырттырып, спектрометр хемчээшкиннерин кылып турган бис. КАТЭ-140 деп фотоаппарат-биле 400 кадрны тырттырган. Экипаж май 28-те **болгаш 31-де ажык** космос делгеминче ийи катап үнүүшкүнүү боттандырган.

Ужудуушкунну белеткээн болгаш башкарып турган инженерлерге өөрүп четтиргенин Л. Кизим илергейлээн. Үр хуусаалыг ээлчеглиг экспедицияны боттандырганы дээрге, космос делгемин тайбың сорулгаларга шиңгээдип алыр талазы-биле СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин боттандырарынга үлүүвүстү кииргенивис ол болур дээрзин ол демдеглээн.

Оон соонда Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы В. А. Соловьёв чүве чугаалааш, экспедицияның эртем программазынга доктааган. Ол орбитада «Мир» станцияга бедик үнелээшкинни берген. Бортта сапалга комплекстерин ажыглаан чорук станцияның системаларын башкарарынга чарыгдаар үе-шакты дыка кызырган, ону башкарарының ылаптыг болгаш идегелдиг чоруу бедээн, эртем медээлерин экипажтың киржилгези чокка демдеглээр арга тургустунган.

В. А. Соловьёв Черниң бойдус байлаан шинчилээниниң дугайын, дээди үнүштерни өстүрериниң болгаш оларның ужудуушкунга чаңчыгып, өзериниң онзагай байдалдарының өөренип көөр талазы-биле биологтуг шинчилелдерниң дугайын чугаалаан.

Эң-не нарын техниктиг шенелдени «Салют-7» станцияга чоруткан деп, оон ыңай В. А. Соловьёв чугаалаан. Ол болза станцияның даштынга платформаны быжыглап, эптээр ажылдар болган. Ферманы долгандыр шимчедир тургузугну аңаа тургускан бис. Оон соонда ону 12 метр узадыр тырткаш, эргежок чугула характеристиканы алган. Бо дээрге, орбитага ужудуушкуннар үезинде янзы-бүрү конструкцияларны эптеп, тудуштурар талазы-биле ажылдарга чаа үе-чада болган.

Оон соонда космонавтылар, специалистер болгаш эртемденнер журналистерниң айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Чехословакияның аар машина тудуунуң кол бүдүрүлгези болур Остравада Клемент Готвальд аттыг Витковицтиң металлургия-машина-тудуушкунунуң комбинады чыл планын чедиишкинниг күүседип. 18 миллион кронның продукциязын пландан ажыр бүдүрген.

Орденниг комбинаттың коллективи энергия болгаш материалдар камналгазының талазы-биле күрүне планнарын база ажыр күүсеткен. Витковицтиң ажылчыннары болгаш инженерлери бедик көргүзүглерни боттарының инициативазының болгаш социалистиг чарыышты калбартканының ачызында чедип алган. Ында коллективтиг болгаш тус-тус кижилерниң социалистиг хүлээлгелери бүдүрүлгени дүргедедиринче болгаш чаартыырынче, курлавырларны чогаадыкчы ёзу-биле диләэринче, продукцияның, ылаңгыя Совет Эвилелинче болгаш ЭДЧ кежигүнү өске-даа социалистиг чурттарже чорудар чагыгларның бедик шынарлыг болуруң хандырарынче угланган.

ГАВАНА. Куба эмчилер чүрек солуур талазы-биле база бир кезиишкинни чедиишкинниг чорутканнар. Ону 52 харлыг эмнедикчи Марио Эчеваррнага кылган. Ол ам Кубада чаа чүрек-биле чурттап чоруур онгү кижи болуп турар. Моон мурнундаазы ышкаш, ол кезиишкинни Гавананың Амейхейрас алышкылар аттыг клиника-хирургия төвүнүң специалистери боттандырган. Национал медицина практиказының төөгүзүнде кижиге чүрек солуй олуртуруун Кубага эң-не баштай эрткен чылдың декабрьда чоруткан.

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫ

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Аркадий Сидоруктуң дамчытканы болза: Никарагуаның болгаш Төп Американың өске-даа чурттарының тайбың болгаш айыыл чок байдалга чурттаар эргезин бадыткаан КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязының телевилелинге Каттышкан Штаттар удурланган. Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң кежигүннери каяа-даа каттышпаан чурттарның киирген документизиниң телевилелинде Никарагуаның болгаш өске-даа күрүнелерниң политиктиг, экономиктиг болгаш социал системаларны хостуг шилип алыр эргезин, делегей харылзааларын болунуң улузунуң эрге-ажыктарынга дүүштүр даштыкыдан холгаарлаашкын чокка, кандыг-даа хевирниң дорт болгаш өскээртен албадаашкыны чокка, хоралакчы-үрегдекчи хөделиишкиннер чокка хөгжүдеринге оларның тускай догуннаан болгаш чарылбас эргезин бадыткаан. Маргылдааларны делегей эргезинге дүүштүр тайбың аргалар-биле таарыштыр шиитпирлеп алырын бүгү күрүнелерниң ынаа-ла чедип алырын ында база катап сагындырган.

Айыыл чок чорук Чөвүлелинде бадылаашкын Каттышкан Штаттарның делегейде долузу-биле чааскаанзыраанын көргүскен. Резолюцияның телевилели дээш Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң 11 кежигүнү күрүнелер бадылаан. Чүгле Англия, Франция болгаш Таиланд дагалзап артып калган.

Каяа-даа каттышпаан чурттар АКШ-тың талазындан кыжаныгларны тооп көрбээн. Никарагуаның сандиножу чазаа болгаш улузу-биле болуунуң эп-сеткил каттыштырылгазын бадыткап, Зимбабвениң, Ливияның, Сирияның болгаш өске-даа күрүнелерниң делегаттары каяа-даа каттышпаан чурттарның шимчээшкининче Каттышкан Штаттарның калчаалыг халдаашкынынга телептиг ойтур шавыышкынны берген. КНО-нуң бөлүктеринде контадор бөлүүнүң болгаш деткип турар бөлүктүң өмүнээзинден Төп Америкага байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээриниң талазында турарын бадыткаан Венесуэланың чогумчалыг туружун демдеглээн.

Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң сессиязының түңнел хүнүнде чүве чугаалааш, Никарагуаның КНО-да доктаамал төлээлекчизи Нора Асторга Айыыл чок чорук Чөвүлелинге «тайбың болгаш делегей эргези дээш» бадылаан социалистиг чурттарга, каяа-даа каттышпаан чурттарга өөрүп четтиргенин илеретнен. Вашингтоннуң таарымча чок туружунга хамаарыштыр чүве чугаалааш, алыс утказы-биле алырга, АКШ, «Каттышкан Нациялар организациязының Уставынга, оон үндезин принциптеринге болгаш нормаларынга удур, улустарның бот-башкартынар эргезинге, күрүнелерниң тускай догуннаар болгаш девискээриниң бүдүн болур эргезинге удур» бадылаан деп, ол медеглээн. «Харын-даа оон артык, АКШ дайын дээш, интервенция дээш, делегей харылзааларынга күштүг ажыглаары дээш бадылаан» — деп, Никарагуаның төлээлекчизи онзалап демдеглээн.

Америк «Локхид» деп ужар чүүл концерни «АТФ» деп чаа хевирниң хыдыкчы самолёдун кылып эгелээн. Ассошиэйтед пресс агентилелдиң дыңнадыын ёзугаар алырга, ук самолёт кедергей дүрген ужудар болгаш дайынчы байдалга ону таарыштырган, «чавыс ужударының аргазы-биле» ол дайзынның хыдыкчы самолёттарын оларның девискээриниң кырынга-ла узуткаар аргалыг. Оон ыңай ында айтып турары болза, «ол самолёт үнден дүрген ужудуп чораш, үр үеде дайылдажып болур».

ЧУРУКТА: инженер-конструкторларның чаа «АТФ» деп хыдыкчы самолёду мындыг хевирлиг болур.

(СЭТА).

АЗИЯГА—ТАЙБЫҢ, БӨМБҮРЗЕККЕ—ТАЙБЫҢ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Владивостокка чугаазынга илиң үндүргени чаа совет тайбың инициативаларынга, ССРЭ-ниң чайгылыш чок болгаш туруштуг тайбыңга ынак даштыкы политиказының угланыышкынынга, оон тайбың болгаш чепсегленииишкинниң дүжүрери дээш мөгег чок демиселинге дыка хөй чурттарның политиктиг болгаш хөй-ниити кескү ажылдакчылары, даштыкы массалыг информацияның чепсектери бедик үнелелди берип турарлар.

ПРАГА. Совет Эвилелиниң сөзү ажыл-херек-биле карышпайн турар деп, Чехословакияның «Руде право» солуну бижээн. Владивостоктан чаңгыланып үнген саналдар — чаагай тура-соруктуң кыйгызы-дыр, политиктиг аргаларның дузазы-биле делегей амыдыралында маргылдаалыг доңнарны чежеринче Совет Эвилелиниң изиг чүткүлүнүң бадыткалы-дыр. Бөмбүрзектиң өске районнарынга ышкаш чүгле Азия—Оожум океан девискээринге тайбың кады ажылдажылганы чогумчалыг кылып алырынче, дайынның айыылын чорударынче орукту ССРЭ көргүзүп турар эвес, а харын боду бир дугаарында шиитпирлиг базымнарны ол орукче кылып турар.

УЛАН-БАТОР. Тайбыңга ынак чорук сиңниккен, тайбыңны болгаш бүгү-ниитиниң айыыл чок чоруунуң дугайында сагыш салыышкыны кол черни ээлээн Совет Эвилелиниң чаа ажыктыг саналдары Азияда-даа, ол ышкаш бүгү делегейге-даа калбак деткиишкинни алган деп, Моолдуң «Үнэн» солуну тайылбырлап турар. Бөмбүрзектиң чугула болгаш улуг девискээринде айтырыгларны шиитпирлээриниң боттуг оруктарын Совет Эвилели айтып берип турар.

КАБУЛ. Алды полкту Төрээн чуртунче чандырар дугайында совет болгаш афган чазактарның шиитпири —Афганистанны долгандыр турар байдалды тайбың арга-биле дүргени экижидеринче угланган чаагай тура-соруктуң базымы-дыр деп, «Хакикате инкилабе саур» солуну бижээн. Женевада чугаалажыышкыннарны чедиишкинниг доозарын дүргедедиринге чаа тайбың саналдар идиглиг болган.

(СЭТА).

КҮШ-АЖЫЛЧЫ СЕМЕСТРДЕ

Өвүр, Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнарының болгаш Хову-Аксы суурнуң школаларындан чүс ажыг өөреникчилер Волгоград областа келгеш, күш-ажылдың болгаш дыштаныышкын лагеринде ажылдап турар бис.

Өске-даа областардан келген өөреникчилер-биле найыралдыг ажылдап турар бис.

Шуй, Кызыл-Даг школаларының тоску классчыларының отрядында солун программалыг агиткультбригада бар. Ногаа ажаарынга О. Хомушку, Ш. Чыдым-оол, К. Хертек, Т. Чайлаг-оол, А. Савындай. Ш. Серен-Чимит олар макталдыг ажылдап турар. Совхозка ажыктыг ажылды кылбышаан, хостуг үевисти солун эрттирип турар бис.

Отрядтар аразында волейбол маргылдаазы болуп турар. Волгоград хоорайга экскурсиялап база чордувус.

Арткан чартык айда бүгү күжүвүстү салып тургаш, отрядтар аразында чарышка тиилекчи болур дээш, кызымак ажылдап тур бис.

А. ЧЫМЫ,
отряд командири.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕР ЭР-ХЕЙЛЕР

Бажың-Алаак ортумак школазында өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазы 3 га капустаны. 2 га огурецти болгаш өске-даа ногаа аймаан өстүрер хүлээлгелиг. Чээрби ажыг өөреникчи, башкылары С. Ховалыг. К. Ховалыг оларның удуртулгазы-биле бо хүннерде совхозунга 300 килограмм редисканы, 250 килограмм кулчаны дужааган. Ногааның чайгы ажаалдазын организастыг чорудуп турар.

Өөреникчилер 60 тонна мал чеми белеткээр планының үштүң бир кезиин күүседип алган. Белеткеттинген сигенни төп сүт-бараан фермазынче сөөрткен. Хол-биле сиген кезикчилери Андрей, Роберт, Сергей олар кызымаан көргүзүп, дагдыныкчызы Э.-К. Ооржактап чыда калбайн ажылдап турарлар.

Б. МОНГУШ.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

Сүт-Хөл школазында бо өөредилге чылынга белеткел частан-на эгелээн. Он кижи составтыг звено септелгеде доктаамал киржип турар. Бо хүннерде алдан өөреникчи чурттаар интернатты, столоваяны, школаның класстарын, мастерсканы септеп дооскан.

Одалга системазын септеп, печкаларны аштаан. Школа чанында ийи чүс кубометр одаар ыяшты дүжүрген.

Септелгеге ажылчыннар Ч. Ховалыг, С. Ондар, Т. Ховалыг эки ажылдааннар.

Б. ОНДАР.

СУЭЦ КАНАЛЫ

Улгады берген, ынчалзажок дорт сыныг, шериг шинчилиг эр кижи 30 чыл бурунгаар, 1956 чылдың июль 26-ның кедергей изиг хүнүнүң кежээзинде Исмаилияның төп кудумчузу-биле Суэц каналының администрациязының бажыынче чоргаар базып бар чораан. Оон ниити байдалы дендии шагзыраан, турупкан хевирлиг, ынчалзажок арнышырайында өөрүшкү чиден болган. Оон удуртулгазы-биле 30 кижи составтыг отряд Суэц каналын национализастаар талазы-биле нарын хемчегни ээлээн каш шак бурунгаар чедиишкинниг боттандырган турган. Суэц каналын ээлеп алырынга каш-ла минута четчир болган. Англи-француз колонизаторларның эжелекчи шериглеринден Суэц каналын дедир эгидип алырынга каш-ла минута хан төгүүшкүнү чокка чедишкен, ынчалзажок ол каш-ла минуталарның мурнунда уйгу-чыдып чок улуг белеткелди египет эрмияның инженер-полковниги Махмуд Юнис кылган. Суэц каналының администрациязының бажыынче ол кежээ бар чораан кижи—М. Юнис каналдың эң баштайгы египет директору болган.

Аныяк Египет республиканың ынчаардагы президентизи Насерниң дорт даалгазын ёзугаар полковник Юнис каналды национализастаар талазы-биле нарын хемчеглерни ээзэш шериглери-биле эрестиг боттандырган, каналдың суднолар эрттирер ажылын чаңгыс-даа минутада соксатпаан.

Каналды национализастаарының нарын хемчеглерин полковник кандыг арга-биле чедиишкинниг боттандырганыл? А ол мындыг болган: каналды национализастаар кылдыр көрдүнген хүннүң бүдүүзүнде Юнистиң отряды онон кижилиг үш бөлүк болуп алгаш, каналдың англи-француз администрациязының штаб-квартиразы турган Исмаилияга чажыт байдалдыг чедип келген. Каналдың төп эртээлдери болур Порт-Саид болгаш Суэц хоорайларга турган канал ажылдакчылары биле Юнистиң кижилери баш бурунгаар харылзааны бүдүү туткан болгаш каналды ээлеп алыр үеде оон ажылын соксатпас дугайында дугуржуп алганнар. 1956 чылдың июль 26-ның хүнү чедип келген. Чуртка национализация эгелээн дугайында Гамаль Абдель Насерниң төөгүлүг чугаазын радио дамчыдыпкан, а «Фердинанд Лессепс» (каналдың тургузукчузунуң ады) деп сөстерни Насер чугаалай бээрге, Юнистиң отряды Суэц каналының администрациязының бажыңын хенертен ээлеп апкан. Ол сөстер египет шериглерге медээ болган. Канал таныылының төөгүлүг «солчулгазы» шак ынчаар боттанган: 87 чыл дургузунда даштыкы эжелекчи колонизаторларның холунга туруп келген Египеттиң эң чугула ол суг оруу болуунуң дүрүм ёзугаар ээзиниң — египет улустуң холунче шилчээн. Суэц каналын англи-француз колонизаторлардан дедир эгидип алганы — египет улустуң ол тиилелгези экономиктиг болгаш политиктиг боттуг хамаарышпас чорук дээш оон хөй чүс чылдарда маадырлыг демиселиниң дүрүм ёзугаар түңнели. Хосталган аныяк өске күрүнелерниң улустарынга чаагай үлегер болган.

Насерниң чазааның шиитпирлиг ол хемчеглеринге даштыкы колонизаторлар кедергей шыжыгып, хорадааннар. Каналдан кирер хөй миллион акшаның орулгаларын оскунгаанынга, ол орулгалар египет экономиканың хөгжүлдезинге бараан болуп эгелээнинге колонизатор эжелекчилер, бирги ээлчегде британ империализм, эптежип шыдаваан.

Аныяк Египет республиказынга удур дорт шериг халдаашкынын кылырын англи болгаш француз империалистер ынчаарда шиитпирлеп алганнар. Ынчалзажок депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенге, бирги ээлчегде Совет Эвилелинге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга деткиткен египет улус англи-француз-израиль үш таланың агрессиязынга шиитпирлиг ойтур шавыышкынны таварыштырган.

Бүгү чурт ышкаш, Суэц каналы чаа амыдыралды эгелээн. 1956 чылдың июльдуң изиг хүннеринде болуушкуннарны база катап демдеглээри артык эвес. Египеттер каналды ээлеп алза-даа, оон техниктиг удуртулгазын хандырып шыдавас деп, Барыын чүктүң байлары ынчаарда санап турган. Чижээ, улустарның национал-хосталгалыг шимчээшкининиң дайзыннарының бирээзи — Англияның ынчаардагы даштыкы херектер министри лорд Иден АКШ-тың президентизи Эйзенхауэрге мынча деп бижээн: «Египеттер техника талазы-биле мугулай улус болганда, каналды ажыглаар талазы-биле делегейниң норма-чижектерин олар сагып шыдавастар». Англи министрниң ол бодалы көңгүс хоозун болганын 160 километр узун дурттуг суг оруу национализация сөөлүнде 30 чыл дургузунда чедиишкинниг ажылы-биле сойталап илереткен.

Суэц каналының чедиишкинниг ажылдаарынга инженер-полковник Юнис кайгамчык улуг рольду ойнаан. Техника талазы-биле ханы билиглиг, талантылыг организатор ол инженер каналдың чүгле чедиишкинниг ажылдаарын хандырган эвес, харын-даа чугула суг оруун септээр, алгыдар талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырган.

Ынчаарга америк болгаш англи империалистерге кыткыткен база деткиткен Израильдиң эжелекчи чагырыкчылары 1967 чылда Египетке удур агрессияны кылган түңнелинде Суэц каналы улуг когаралга, үрелиишкиннерге таварышкан, чеди чыл дургузунда ажылдаваан. Ынчалзажок каналдың египет администрациязының кызымак ажылдааның түңнелинде 1974 чылда каналды дамчыштыр делегейниң хөй чурттарының суднолары аргыжып эгелээн. Каналды дамчыштыр суднолар эртер оруктарны арыглаан, улам алгыткан түңнелинде оңу дамчыштыр хары угда хөй суднолар аргыжып турар апарган.

Амгы үеде Суэц каналы египет улуска бараан болуп, чурттуң экономиказын хөгжүдеринге чыл бүрүде бир миллиард хире доллар орулганы берип турар. Каналды дамчыштыр бичежек-даа, кедергей улуг-даа 70 суднолар хүн бүрүде эртип турар. Чылда ону дамчыштыр 400 миллион тонна янзы-бүрү чүъктерни дажыглап турар.

Каир — Москва.

А. МАЛЯРОВ.
(СЭТА).

А. ЕРЕДЕЕВ.

КЕЖЭЭ

Куштар удаан. Дөргүнектер шипшии.
Куюмнанчыг ыржым дүшкен.
Сырыг чок көк торгу кадай
Сылдыс — хүмүт чинчиленген.
Хербистерниң бизеннерин,
Хемде айның бырланнаарын,
Космоста ракеталарның
Хоолаан даажын дыңнап ор мен.
Эртем, угаан чүглээн оолдар
Сыыладыр ужуп бар чор...
Эргим сарыым. Хөннүм биче —
Сылдыстарда, черде, сенде!

А. САМУНОВ.

ДАГ АРЖААНЫ

Чалгаан оъттуг даглыг черге төрүттүндүм.
Чаннык-хачы киинимни мээ кезип берген.
Чымчак, ногаан дөңгеликче бажым салып,
Шынаа-шөлдүг кавайым деп сактып алдым.
Ава-Черим ажаап-чөргеп доруктурган.
Аяс, чырык хүннү балыр, дүннү өттүр
Салгын, хаттың дыңзыг холу мени чайгап,
Сарыннаалдыг, төнмес ырын ырлап чораан.
Бойдус аазы — агаар эмгеш, хөрээм хоаан,
Боогдап билбес тура-соруум чалаттынган.
Алтайымның хайырлааны кежик-чолду
Аржаан ышкаш, адып дозуп ижип чор мен.

АРЖАН АДАРОВ.

АЪТ

Мээң аъдым — мээң өңнүүм,
Бергелерге, кадырларга
ундаравас,
Өшкү эртер көкпалардан
Өскээр баспас — дүште-даа
чок чайлыг үнер.
Эки чемгер, суггарып чор,
Эки ажаап, карак ышкаш
камнап чору
Бодалымның далашканын
Боду билир, кайыже-даа
чедире бээр.
Туралааның черинге дээр
Тура дүшпес кымчы безин
кактырбас-даа.
Сула-биле чемгеравизе
Суларавас, суглук тынын
кошкаш кылбас.
Алыс шагдан бөгүнге дээр
Алтай өңнүү—аъды чораан,
шыны херек
Алтай кижээ бай боор чүве
Аъды биле боозу дижир,
ол-даа чер чөп.
Ачам шаанда шеригдиве
Аалдан үнүп чоруп турда,
ооң аъды
Канчаар ыглап турганын
мен
Кажан шагда уттуп черле
шыдавас мен.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫНДА

Алтай, тыва литератураларның үндезилекчилери — хоочун чогаалчылар акы-дуңма, найыралчы харылзааларның эгезин салган. Уран сөстүң мастерлериниң улустарның найыралын алгаан, күш-ажылдың кижилерин алдаржыткан, төрээн черинге ынакшылы синген чогаалдар ийи дылда номчуттунуп турар.

Тыва номчукчулар Л. Кокышевтиң «Аринаның амыдыралы» деп романы-биле, П. Кучиактың «Ай-Чечек» деп тоолу-биле, А. Адаровтуң «Мөңге даглар» деп шүлүк ному-биле таныш. «Улуг-Хем» альманахка, солуннарга үнгүлээн алдарлыг чогаалдардан ангыда Б. Укачинниң, С. Суразаковтуң, Э. Палкинниң, А. Ередеевтиң, Ш. Шатиновтуң, А. Саруеваның болгаш өскелерниң-даа чогаалдарының очулгазын парлап турган.

Өңнүктерниң чогаалдарын бодунуң чонунга алтай чогаалчылар база таныштырып турар. С. Токаның «Араттың сөзү», Ю. Кюнзегештиң «Хүннүг Тывам» деп номнарын парлап үндүрген. О. Саган-оолдуң, С. Сарыг-оолдуң, С. Пюрбюнуң, К. Кудажының, С. Сүрүн-оолдуң, М. Кенин-Лопсанның чогаалдарын алтай дылда номчуп турар.

Бо хүннерде Мөңгүн-Тайга районда алтай, тыва литератураларның хүннери эртип турар. Бистиң аалчыларывыс Аржан Адаров, Александр Ередеев, Анчы Самунов, Иван Чирков тыва чогаалчылар-биле кады шүлүк кежээзинге, күш-ажылчы коллективтер-биле ужуражылга кежээлеринге киришкеннер. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы К. Кудажы, Е. Танова болгаш өскелер-даа алтай чогаалчылар-биле арга-дуржулгазын солчуур.

Л. КОКЫШЕВ.

АРИНАНЫҢ АМЫДЫРАЛЫ

(РОМАНДАН ҮЗҮНДҮ).

...Делгем аайнар, бодамчалыг дагларның ийлери, оларбелчиирге арттырып каап шыктар, өртке куспактаткан — отчугаштар чалбыыштаалып, чечектелип олурар даалып, хоюг кызыл апарган.

Арттан эгелээш, девүнчүк кулу дээрбектелдир илчирбелени берген орук, дүдүскекте шугладып алган делгем шынааларже шөйүлген, ында кызыл-чайт одаглар болу берген чечектер хат аайы-биле маннажып, чайганып турарлар... Карактарны чылчырыктадып келир!

Арина бойдустуң бо чараш каазынга ала-чайгаар-ла таалап чораан.

Ол өңнүү, Евдокия Ивановнага чеже катап барыксаваан дээр — аайлашпайн-на турган. А ам-на харын Каменка чоруур таварылга тыптып келген. Ажыл-херек ындыг-ла яламырлыг эвес, кымдаа болза бүдүрүп эккээр. Кымга-даа мурнатпайн, болу дилеп алган. Кежээликтей аңаа тутсуп чеде бергеш, Дусяныынга хонуп алыр.

Чоруп ора, өөрүп чораан. А өңнүү дээрге, та каш хүн орнундан турбаан чүве... Үвүргей, арган, карактары оңгап бергилээн. Бажын ишти аштаттынмаан. Мал-маган ажааттынмаан. Огородту багайтыр коптарып каан.

Арина аштап, ширбип, чем кылып кирипкен. Мырыңай даң аткыже Дусяның чанынга олурган.

Ийи, үш хүн артып калаа. Хоржок-тур.

Чүрээ саргып, орукче дедир аъттаныпкан. Орук дургаар-ла Дусяның дугайын бодап чораан.

Арт бо-ла болгай.

Отчугаштар, отчугаштар, отчугаштар...

Девүнчүктүң кадырын кызырбышаан, орук улай-улай дээрбектерни кылып бады келген. Арина уаун-дынын октапкаш, бодунуң мурнунче кайгаан. Сагыш-сеткилиниң ханызындан тодаргай эвес, бүдүртүң чүве көдүрлүп эгелээн. Аът дуюгларының адаанда чечектер тарады чүгүржүп, боттарынче кел дижип, чыда калбайн кызымаккай чалап тургулааннар.

Оон бичии оң талазында калырда бир-ле араатапга демей чалым хая астына берген. Оон чанында узун хадың аньяк бүрүлерин дагжадып турган.

Аъдын каапкаш, Арина ынаш чанынче чоруткан эскертинмес чыгыы кокпа-биле баскаш, сеткилиниң дүвүрээзининге алыскаш, тура дүшкен. Отчугаштарның кызыл-сарыг башчыгаштары алышка хоюннады дергеш, сымыранып-ла тургулаап чүве: «А сакты-дыр сен бе? Сакты-дыр сен бе?».

Бо дээрге, дүп-шагда-ла боол турду!...

...Одой сиген болгаш чечектер кыры-биле базып чорду — боду база шак-ла мындыг отчугаштыг, чайыннаалчак. Чараш, шыырак, ол чаш Чейнешти бедиди октагылап чорду, а оозу өөрээнинден сыйтыгайнып-ла чорду.

Маңаа, тудуг чанынга, хадын адаанга, олар дыштаныы олурганнар.

Хадыңчыгаш... Ол-ла хадыңчыгаш. Арина бажын көдүрүп келгеш, ооң бажынче кайгаан: ону сырый будуктар дуй үнгүлеп келгилээннер.

Ол кончуг-ла эвилең-ээлдек, эки турду.

Оларның амыдыралы чаа-ла эгелеп турган. Ынчап ол амыдырал дугайында чүнү билир турганыл?

Орус суурже кеже бероэли деп, Одой чугаалаарга, ол оон ынай чүнү-даа күзевээн. Кайнаар-даа болза, хамаан эвес!

Чылдар сүржүп эртип-ле турганнар. Берге чылдар. Ажыглыг ынакшыл... Бо чылдар дургузунда ол Одой-биле кады чеже хире үе чурттаан санап көрзе? Чаңгыс минутаның аас-кежии дээш, чежени телээнил? Че, ол аас-кежии бар турган бе ынчаш?

Турган, турган!

Бир эвес дайын эвес болза...

А ол уругларынче болгаш олче ээп келбейн баар турганы чадавас?

Чүл ынчаш?

Чок, ол ам безин чүге-даа хомудавас.

...Одой, Одой! Кайдал ол? База катап чиде берген. Оон дугайында чартык чыл дургузунда чүү-даа билдинмес.

Дайын кажан доостур чүвел?...

Дөмей-ле Одой оларнын-биле кады чурттаар. Кады чурттавас деп чүве-даа турбас. Ону ол чеже чылда манавады дээр. Уруглары база-ла мапап турарлар. Энир чылын чагаалар кээп эгелээрге-ле, «Ачай, ачай» — деп алгыржыр апарганнар. А база катап ыттавайн барганы дээрге, чаңчыл болган чүве-дир. Ынчаарга, бижиир арга чогу ол-дур. Одой ам-на, таварылга таваржырга-ла, чагааны дораан-на чорудар.

Аңаа бир чүве таварышкан болза, шагда-ла дыңналдырлар. Кажан дыңналдыптарларга, база-ла улуг бүзүрээн херээ чок. Хөөржүткен дугайында бижикке үргүлчү-ле бүзүрээн херээ чок. Чеже таварылгалар турбады дээр: хөөржүткен деп бижик алгаш, бажының суун ижип каарлар, а оозу дириг, кадык болур. Бир кижи дээш ыглажып кааннар, хенертен — боду чедип келген... Инвалид болганы шын-на. Ынчалза-даа ээп келгеп ышкажыл. А хөөржүткенинин бижик келген турган.

Телгелеп база болур. Бир төлгечи кадай бар... База мындыг болган: телгелеп көргеш, бир шериг өлүртпээн. Ону манаар херек дээн. Оозу туттуруп алгаш турган болган. Фронтудап ээп келген. Оон чагаалар кээп турар.

Оларның суурундан Севастьяның кадайынга ол куруяктың телгелеп бергенин Дуся чугаалаан. Сээнин чели далай ындында-дыр деп чугаалаан. Севастьян ашаа тыпты берген... Одойнуң дугайында кандыг-даа саазын чок болганда, дириг-дир.

Арина сиген кырынга олуруп алган. Чиик булутчугаш дээрде көжүп чораан. Ол отчугашсыг чечектерни чулгаш, дискектериниң кырынга беле баглап ап орган.

— Кук-куу! Кук-куу!

Ам чеже уйгу чок дүннер, дүвүреэзиниг хүннер, неделялар, айлар дургузунда манаашкынның хилинчээн көрүп келирин санап эгелээн. Хей-ле боор деп бодаан, а хек ыыт чок барган.

Ыржымда, Арина үнүп чылдар кара сугнуң шулуураажын дыңнап каан. Биеэги ол хүнүү сактып келгеш, хүлүмзүрүп каан. Мургу үзе соп алгаш, бир холунда моондак чечектерни тутпушаан, кара сугже бадыпкан. Сугнуң кылагар көрүнчүүнге танывазы кижиниң арнын көрүп каан: кударалдыг, турупкан. Чечектерни хажызынче октапкаш, тарай бергилээп бажының дүгүн эдип алгаш, кестүп турган арынче хүлүмзүрээн. Көрүнчүкчүгешке мургуну дээртиптерге, ол тоо былаарай берген. Арыг, соок сугну ижерге — пак бүрүзүле күштүг немен тургандыг. Тарай берген чечектерни белүп алгаш, чиик, аныяксыг, орукче маңнап чоруй барган. Дыштаны берген аът кудургайны куду, Дьяйлуже челинкен.

Контора чанында хей-ле кижилер чыглып турганын ырактан-на эскерип каан. Бүдүн турлаг чыглып келгени чадавас. А крыша кырында кызыл туг хатка хээбеңейнип турган.

Аъдын далаштырган, боду оон дүрген маңнап чеде бээр ышкаш болган. Чүгле кудумчуга кирип кээри билек — аңаа уткуштур бир-ле кижиниң уруу өрү шуравышаан, караңнадып орган.

— Арина угбай! Арина угбай! Дайын...

Арина аъдындан дүже халааш, уругже шурай берген, а оозу эгиштевишаан, сеткилин оожуктуруп чадапкан.

— Чүл, уруум? Дүрген-не чугаала!

— Дайын төнген-дир!.

ЫРЫМ МӨҢГЕ ЧАҢГЫЛАНГАН

Шокар эзир дам-дум көстүр
Шолбан чаны, булут турлаа,
Меңги кыдыы чайлаглар ол
Мээң төрээн кавайым-дыр.
Сүүр-сүүр баштыг ак-көк
сыннар
Чүрээм ында, чажыт-чаат
чок,
Ыржым, ширгай ээнмерде,
Ырым мөңге чаңгыланган.

ХОСТУГ, ШӨЛЭЭН БАЗЫП ЧОРААШ...

Б. УКАЧИН.

Төрээн дылывыс дыңгылдайы,
Төлдеривис хүлүмзүрүү
Биче буурай улус бисти
Билдингир-ле болдандырар.
Анчылар бис. Малын малдаан кадарчылар
Аргада олаг ыжы биске тааланчыг.
Ынчалза-даа чоннуң соруу бо-ла бе, кай?
Ындыг чижек балыткаар бе? Чогум ынчаш?
Шүлүкчүлер, эмчилер дээш эртемденнер
Чүглүг күзел ээлери бисте тик чок.
Ынчалза-даа чогум ырлар ырлаттынмаан!
Ынчалза-даа чогум бедик чагырттынмаан!
Бөгүнгү нарын өртемчейниң чону-биле
Белүглешкен деңге базып чоруп ора,
Чырык чаагай бодалдарны улам ынай
Шынаа ышкаш делгемчиди ажылдар бис.
Кайы-даа чой хуулгаазын соруназлыг
Халажыраан дүвү улуп чоруп турда,
Чогум адын Тыко дижир, шола адын Вылко дээр
Чоргаар ненец чурукчу-даа төрүттүнген!
Сүрлүг алтай—Туркин-дир...
Суржуп алган чылдар эртсин.
Биче буурай улустарның арзындан
Билдингирлер делегейни кайгадыптар!
Акы-дуңма Эвилелде салымывыс
Аар-чигин дензи караа көөр болза,—
Айдын черде азыралда эвес ийик бис,
Амыдырал дазылында тудушкан бис.
Өрт халап бүгү чуртту силгип турда,
Өлүм ыжы, дээрже шөйлүп үнүп турда,
Биче буурай улус бис дээш хажызынга
Билбээченнеп турбаанывыс шыныг херек.
Биче буурай улустарга төрүттүндүң —
Билип ал көр: «Чонук-чоорган».
Эвээш чонуң сени дээштиң чөргаарлаизын,
Эжиң-өөрүң аразынга көскү-даа сен.
Чырык черге хостуг, шөлээн базып чораш,
Шынап черле төрээн чериң утпайн чору.
Ажырымчы шуурган өттүр чорзунза-даа,
Алтай бөргүң адып каарын сагынма-даа!

М. ДОРЖУ.
очулдурган.

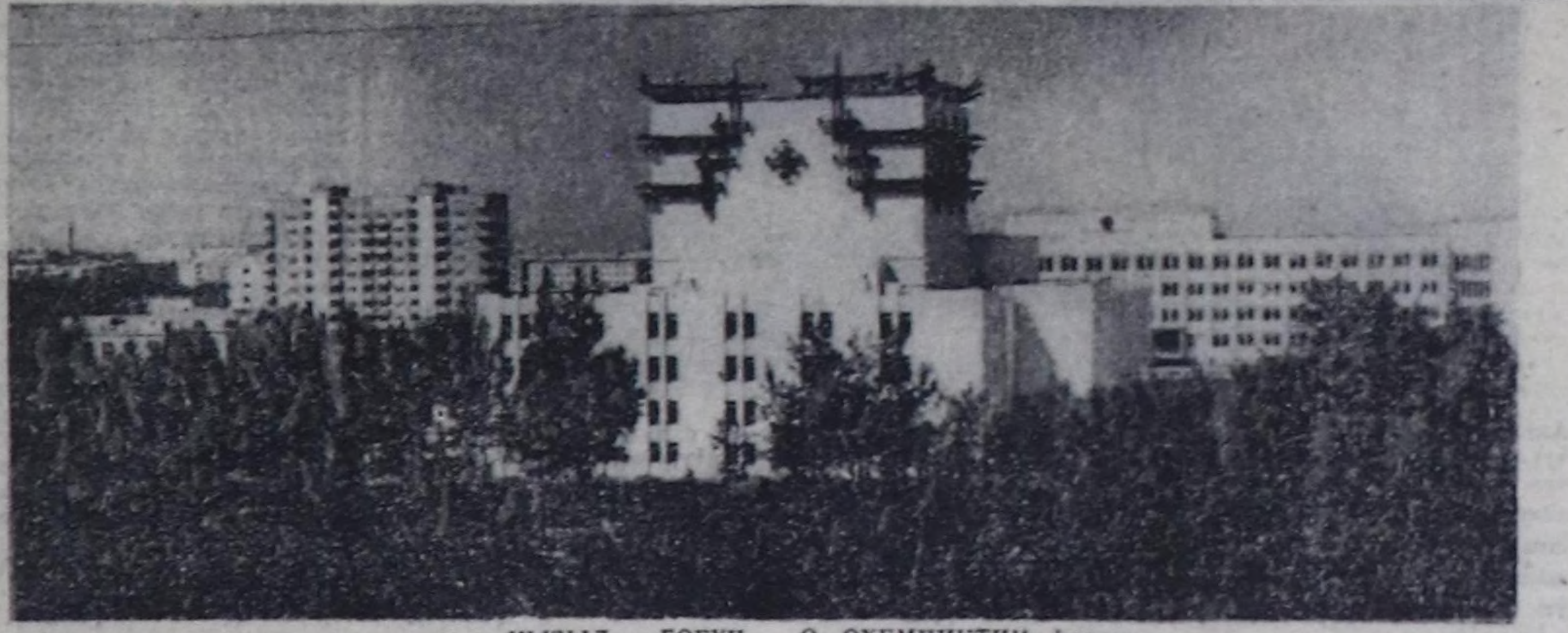

КЫЗЫЛ — БӨГҮН. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ СОЛУН ХЕВИРИ

Филателия — дыштанылганың солун, ажыктыг хевири. Маркаларны чыыры болгаш өөренип көөрү филателистерниң ниити билиин база культурлуг деңнелин бедидеринге салдар чедирип турар. База ол ышкаш чаа билиглерни болгаш солун чүүлдерни билип алырынга, эстетиктиг кижизидилгеге ажыктыг.

Маркаларның тематиказы аңгы-аңгы. Олардаң бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзүн өөренип ап болур. Почтаның хензиг чуруктары шагда эрткен болуушкуннарга болгаш төөгүнүң солун талаларынга бисти чедирип турар. Келир болгаш амгы үе дугайында чүүлдерни ында база чуруп көргүскен. Маркалар В. И. Ленинниң, ооң талалакчыларының дугайын төөгүп келир. Кижилерниң амыдыралы, аас-кежии дээш хөйнү кылган кижилерниң алдарлыг ажыл-херектерин чүгле амгы үеге эвес, келир салгалдарга хамааржыр.

Эртем-техниктиг депшилгениң эрткен үези болгаш бөгүнгү базымнары маркаларның чуруктарында калбаа-биле чырыттынган. Совет эртемниң өндүр улуг чедиишкиннери — маркаларда. «Күрүне эрмитажындан» деп серияларда даштыкы уран чурулганың тергиин дээн шиңиттинген ажылдары улуг сонуургалды болдуруп турар.

Тайбың болгаш найырал дээш демиселди хөйү-биле чуруп көргүскен. Чалыы салгалдың дугайында совет почта хөй чуруктарны бараалгадып келген. Делегейде спортчу улуг болуушкуннар маркаларда кирген. Дириг амытаннарның болгаш бойдустуң үнүштерниң тематиказы калбак болгаш аңгы-аңгы кылдыр көргүстүнген.

Кызылда маркаларны солун болгаш ажыктыг кылдыр чыып база өөренип турар филателистер эвээш эвес. Олар ам-даа хөй болган болза. Почта демдектерин пропагандалаарынга школалар, клубтар, Культура бажыңнары, өөредилге черлери, пионерлер бажыңнары идепкейлиг киржири күзенчиг.

Л. ХРЕБТОВА.

Суд залындан

ХОЙТПАКТЫ ТИП-ЛЕ ТУРГАН...

«Араганы боду кылыры хоруглуг». СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле доктаалдарында бо одуругнар бистиң амыдыралывыстың хоойлузу апарган. Мурнунда хойтпак хайындырып, самогон кылып чораан кижилер оозун каггаш, ээзиртир суксуннуң уржуун биле берген.

Бо талазы-биле Бай-Тайганың Кара-Хөлге тайылбыр ажылы чорбайн турган дээр болза, шын эвес. Партияның болгаш чазактың доктаалдарын чурттакчы чонга таныштырып турган. Хойтпак арагазы тип болбас, оон өске аъш-чем аймаа кылыр херек деп чүвени кара-хөлчүлер билир.

Ындыг-даа болза, ол негелде чамдык кижилерниң «кулааның дашты-биле» эрте берген. Ынчангаш хойтпааа тиктипшаан турган. Оон түннелинде кем-херек үүлгедиишкиниңге киришкен кижилер бар.

Кымнарыл ол?

Кара-Хөл бажында Беллир деп черде чурттап турар Хомушку Семис-оол хойтпак арагазын дыка хөйнү өлүү белеткеп алган чүве-дир. Ону ижерниин чылдагааны тыпты берген — хураган акталаарын «дойлаар» бодай берген. Оон ол арагалаашкынынга киришкен Анатолий Ооржак биле Сергей Ооржак аразында бакташып маргышканындан С. Ооржактың амы-тынынга четкен.

«Кара-Хөл» совхозтуң тракторизи Күжүгет Балды-оол аал кежүрүп чораш, орук ара ынаш чүлүрүп алгаш, ону Дамба деп кижиге дүжүрүп берген. Ол дузазы дээш Дамба трактористи тыва арага-биле «шаңнаан».

«Эзеңгизи дыңзыг» Балды-оол оон улаштыр чоруткаш, Дажы деп кижиниң аалынга келген. Ол аалга чап-чаа хойтпак тип турганы илдең, оон туржук тыва арага ишкен Хертек Шогжал ушкан, аалдың ээзи Дажы ээзирик орган. Балды-оол кады келген өөрү Б. Хертек, К. Көк-оол суг-биле Дажыдан арага негээн. Аңаа хорадааш, ээзирик Дажы ужээлдирзин бижектээн. Ынчан аар кемдээшкинге таварышкан Балды-оол эмнелгеге үр үеде чытса-даа, өлген.

Бо херектерге дорт киришкен кижилерге чогуур хемчеглер хүлээткен. Ынчалза-даа ээзиртир суксуннуң уржуундан болган бо үүлгедиглерден чайлап болуруунуң аргазы турган. Партияның болгаш чазактың арагалаашкынга удур, араганы боду кылыр чорукту үндезини-биле чайладыр талазы-биле хемчеглери мындыг үүлгедиишкинни болдурбазынче угланган болгай. Ону кижи бүрүзүнге чедир тайылбырлаары, а кижи бүрүзүнүң ону сагыры чугула.

А. ОЧУР.

ДАЯЛАТКАН АДЫГ

● Болган таварылга ●

Каа-Хемниң Ильинка суурнуң чурттакчылары Константин биле Андрей Бортниковтар алышкылар эрткен чылдың күзүнүнде ээлчеглиг шөлээзин алгаш, тайгаже аъттаныпканнар. Алышкылар тайгада тудуп алган бажыңчыгажынга аңнаарда херектиг чүүлдерни, күш-хүнезинниң баш удур-ла чедирип алыр чаңчылдыг улус. Олар одаанга келгеш, түргустунуп алгаш, дыштанып хонганнар. Оон даартазында диин адып болур бе деп бодааш, шенелде аңнаашкынныдаа чорутканнар. Диинер арай-ла каразымаар болган. Ам канчаар, ийи-үш хонук манаар ужурга таварышкан.

Бир кежээ бажыңчыгажынга чанып кээрге, бир-ле күштүг амытан аңчыларның чурттап орган бажыңчыгажының дээвирин өрү көдүрүп турган болган. Бажыңның эжииниң шоочазыдаа бүдүн. Соңгаларын камныы кончуг бүдүн-бүрүн уштуп салып каан. Алышкылар кайгап кааннар. Аңчыларның эт-севи, күш-хүнезининиң ындамында тарадыр октапкан чыткан. Эът аймаан, консерваларны чип каапкан мындыг.

Билдингир-ле адыг ирей «аажылап» турган-дыр деп алышкылар билип каан. Соңга караандан кирер дээш сыңмайн барган хевирлиг. Ынчангаш бажыңның дээвирин тура көдүрүпкеш, кирип келген боор тур. Караңгы имир дүжүп, орайтай берген болганда алышкылар ээлчежип туруп удуп хонгаш, эртенинде аалынче чаныпканнар.

Одаанга болган таварылганы аалында улузунга, өске черлерже-даа дыңнатпааннар. Олар тайгада бажыңчыгажынга дедир ээп чедип келгеш, адыгны даңнаар деп дугурушканнар. Эртен дииннеп чоруптарда, кош-дүүргезин тараа ок-биле октааш, дөр бажынга быжыглааш, сээнеп каваш, эжикти аңаа-ла хаап каар деп шиитпирлээннер. Ээн бажыңга таварылга боор кижи чедип келирин канчап билир деп бодааш, «Ажыдып болбас. Айыылдыг!» деп ак саазынга бижээш, эжик аксынга чыпшырып каапш, аңнап чорупканнар.

Аңчы алышкылар бо удаада чурттап турар оран-савазындан улуг дыка ыравайн, чоокавызынга диинилеп базып турганнар. Таптыг-ла дүъш эртип чорда, диинчилерниң бажыңынга боо даажы дыңналган. Чүвени канчап билир деп бодааш, диинчи алышкылар боолары чүгле мажы базар кылдыр белеткеп алгаш келирге, адыг дааланган чыткан.

Дааланган адыгны ол-бо шинчилеп көргеннер-даа. Улуг дыка кырывааан хире. Чүгле бо тайганы эвес, өскээртен тоеап келген адыг-дыр деп түңнелди үндүргеннер. Адыгның оң-чүзүнү-даа өске, тас кара мойнун долгандыр ак богаалачак дүктүг болган.

С. КЕНДЕН.
Каа-Хем район.

ЭЗИР

Мээстерниң харлары эрип, шала часкаар апарганда, хоюдур соктаап арбай далганың аяк долдур саржаглааш, булгап алгаш, сүттүг шайны шага хандыр аартап-аартап, хойларым сооңче кылаштаптым.

Дүъш үези турда, Көк-Чарыкка хойларымны бөле доэуп алгаш, кара дашка дыштаныр ор мен. Бедик сыя кырындан эзир хииктелдирип баткаш, бөкпек хараган аразында бир-ле чүвени чандыр-соора тепкилей берди. Чогум чүү болганын тодарадыры-биле орта чеде бердим. Кызыл дилге-ле ыңай болду.

Ол чоокта бистиң Дөңгүр-Кара дээр хоювус чаа-ла оолдапкан, хураганының шаразын кургадыр чылгаан тур. Хой оранып, холдары-биле черни тепк дээр-даа. Кажар дилги кедеп чыткаш, чаш хураганны тудуп чииринге белеткеп бээрге, эрес эзир ону хоюталап, дилгини үзе-чаза тевер деп турганы ол болган. Эзир база угааныг-ла. Оон араатаннар-биле демиселин ынчаан көрген-дир мен.

О. БОРАШ.

ТВ

АВГУСТ 4-ТЕ

Бирги программа

МОСКВАДАН

8.00—«Үе». 8.50 — Мультфильмнер: «Перфил и Фома», «Чараш урут Үксус болгаш чараш оол Үксус», «Алыр, мана!», «Брэк». 9.30—Бут бөмбүгүнүң тайылбыры. 10.00 — Уругларга фильм. «Браконьерлер тудар аңчы». 11.15 — «Маадырлыг чоруктуң кичээлдери». Док. фильм. 11.35 — 11.40 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 —«Совет кижиге». Док. фильмнер: «Силерге аас-кежиин күзеп тур бис», «Чалгааларга спорт». 15.30 — Ямайканың национал танцы-театр бөлүүнүң концерти. 16.05—Объектив. 16.30 — «Буркина Фасо бөгүн». Киноочерк. 16.40 —«Араатанчыгаштар дугайында уругларга». 17.10—«Конотопка хуула таварылга». Арагалаашкынның хоразының дугайында. Док. фильм. 17.30 — Фехтованиеге делегей чемпионады. 18.00 — Алдын харлыында — школаже. 18.35 — «Дореми». Мультфильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —«Дүргедедиишкин», «Күзелдиң үнези чүдел?». 20.00 — РСФСР-ниң улустуң артизи И. Кобзоннуң Чернобыль хоорайга концерти. 21.00 —«Үе». 21.35 — Бут бөмбүүнүң дугайында тайылбыр. 22.05— ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Спартак». Фильм-балет. 23.35 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

Ийиги программа

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«Ынакшылды баш бурунгаар билгени» Уран-чечен фильм. 9.25—«Даг казы». Док. фильм. 9.45 — «Галичанка» аттыг бандуристерниң улусчу капелдазының концерти. 10.00 — Орус чугаа. 10.30 —«Төрээн черивис». Док. фильм. 11.00 — Н. Асеевтиң шүлүк чогаалы. 11.40—«Частың эгезинде сооктар». Уран-чечен кыска фильм. 12.10—ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Мунтяң ырлаар. 12.30 «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен». 13.30—Аът спортунга Бүгү-эвилел маргылдаалары. 14.15 — 14.20— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. «Алдын бажың». Уран-чечен фильм. 19.20 — Телемедээлер. 19.30 —«Азия төвү». Программада: медээлер. «Аъш-чем программазы — боттанышкында». «Бо чылдың дужүдүнге — идегелдиг магадылалды». «Күш-ажылчы семестр-86». Репортаж.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ийи ыт дугайында» Мультфильм. ЧССР. 20.15 —«Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Эң узун дурттуг хүн». «Чылдың үелери» деп бөлүктен музыка-эстрадалыг дамчыдылга. 22.40 —Бистиң бажыңывыста чечектер. 23.00—00.45 — Бут бөмбүүнге ССРЭ-ниң кубогу. Сеетич бирги финал. «Зенит» — «Динамо» (Минск).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кино

АВГУСТ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киносборник» 11.20, «Выйти замуж за капитана» 9.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Двенадцать месяцев» 12.30, «Чужие здесь не ходят» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «И еще одна ночь Шехерезады» 10.00, 14.00, «Разиня» 12.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Путешествие пана Кляксы» 9.10, 11.10, «Зимородок» 13.00, 15.00, «Короли шутки» 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Юрка — сын командира» 13.00, «Свидание на Млечном пути» 14.50, 17.40 (узаткан) шактарда.

АВГУСТ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ультиматум» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Короли шутки» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: Мультсборник 10.00, «Чужие здесь не ходят» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Змеелов» 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Мурнуу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 9—14 градус чылыг болур. Хүндүс 24—29 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Мурнуу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 10—12 градус, хүндүс 26—28 градус чылыыр.

ШЫН Редакцияның адрези:
667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер
Чагыг № 3343.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00975